

Geliş Tarihi: 10.12.2025
Kabul Tarihi/Accepted: 30.12.2025
Yayın Tarihi/Publication Date: 31.12.2025

Atıf Bilgisi: Bayat, F. (2025). Türk mitolojisi: Yapısal-semiyotik analiz ve araştırma sorunları. *Edebiyat Dil ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*. 1 (1), 1-27.

Türk mitolojisi: Yapısal-semiyotik analiz ve araştırma sorunları

Turkish mythology: A structural-semiotic analysis and research problems

Öz

Bu makale, Türk mitolojisinin yapısal analizi, kozmolojisi ve mevcut araştırma sorunları üzerine bir inceleme sunmaktadır. Çalışma, Türk mitolojisini yalnızca bir hikâye koleksiyonu olarak değil, Türk düşünce sisteminin, inanç yapısının ve evreni anlama çabasının derin bir ifadesi olarak ele almaktadır. Makalede, mitlerin altında yatan derin yapıları ve kalıpları ortaya çıkarmak amacıyla yapısal bir analiz yöntemi benimsenmiştir. Bu yöntemle, Türk mitolojisinin ikili karşıtlıklar gibi temel unsurları incelenmiştir. Ayrıca, komşu ve akraba kültürlerin (Moğol, Altay, Fin-Ugor ve İslami dönem) mitolojileriyle karşılaştırmalı bir analiz yapılarak Türk mitolojisinin hem özgün hem de ortak yönleri belirlenmeye çalışılmıştır. Türk mitolojisindeki kozmolojik anlayışın temel bileşenleri arasında demiürg Ülgen (veya Kayra Kan), yeraltı tanrısı Erlik, Alp tipi kahramanlar, semboller ve kutsal sayı sistemi yer almaktadır. Şaman dünya görüşünde yer alan Gök (Üst Dünya), Yer (Orta Dünya) ve Yeraltı (Alt Dünya) tasvirleri, hem kozmik düzeni hem de şamanların ruhani yolculuklarını temsil eden dikey eksen bağlamında ele alınmıştır. Çalışmada, Türk mitolojik evren anlayışının dinamik bir denge üzerine kurulu olduğu vurgulanmaktadır. Kozmosun kaos tehdidi altında sürekli bir mücadele içinde olduğu ve bu dengeyi koruma görevinin kahramanlara, tanrılara (yüksek dereceli ruhlar) ve şamanlara düştüğü belirtilmiştir. Bu süreklilik arz eden mücadele, mitolojik anlatıların ana eksenini oluşturmaktadır. Makale, Türk mitolojisi çalışmalarının önündeki ciddi engellere de dikkat çekmektedir. Bunlar arasında yazılı kaynak eksikliği, geç dönem derleme sorunları (Orhun-Yenisey Yazıtları dışındaki bilgilerin Çin kaynakları, İslami dönem sonrası ve 19.-20. yüzyıl etnografik derlemelerine dayanması, bu durumun orijinal formun bozulmuş veya değiştirilmiş olma ihtimalini artırması) ve disiplinler arası çalışma eksikliği (filoloji, tarih, etnoloji, dinler tarihi ve arkeoloji gibi alanların entegre edilmemesi) bulunmaktadır. Türk mitolojisinin köklü ve katmanlı yapısını anlamanın, Türk kültür kodlarını ve dünya görüşünü kavramak için hayati önem taşıdığı vurgulanmıştır. Makale, bu alandaki metodolojik zorlukların üstesinden gelinebilmesi için bazı öneriler sunarak gelecekteki çalışmalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk mitolojisi, yapısal analiz, mitik dünya görüşü, etkileşim, şamanik düzeltmeler

Abstract

This article presents a review of the structural analysis, cosmology, and current research challenges in Turkish mythology. The study examines Turkish mythology not merely as a collection of stories but as a profound expression of the Turkish worldview, belief system, and attempts to comprehend the universe. The article adopts a structuralist analytical method to uncover the underlying deep structures and patterns within the myths. Through this approach, fundamental elements of Turkish mythology, such as dualistic oppositions, are investigated. Furthermore, a comparative analysis with the mythologies of neighboring and related cultures (Mongol, Altaic, Finno-Ugric, and the Islamic period) is conducted to identify both the unique and shared aspects of Turkish mythology. Key components of the cosmological understanding in Turkish mythology include the demiurge Ülgen (or Kayra Khan), the underworld deity Erlik, Alp-type heroes, symbols, and the sacred number system. The depictions of the Sky (Upper World), Earth (Middle World), and Underworld (Lower World) found in the shamanic worldview are examined within the context of the vertical axis, representing both cosmic order and the shaman's spiritual journeys. The study emphasizes that the understanding of the Turkish mythological universe is built upon a dynamic balance. It is stated that the cosmos is in a continuous struggle under the threat of chaos, and the responsibility for maintaining this balance falls upon heroes, deities (higher spirits), and shamans. This ongoing struggle forms the main axis of the mythological narratives. The article also draws attention to significant obstacles in the study of Turkish mythology. These include the lack of written sources, issues with late-period compilations (information other than the Orkhon-Yenisei inscriptions relies on Chinese sources, post-Islamic period, and 19th-20th-century ethnographic collections, increasing the likelihood of distortion or alteration of the original form), and a lack of interdisciplinary study (failure to integrate fields such as philology, history, ethnology, history of religions, and archaeology). It is emphasized that understanding the deep-rooted and layered structure of Turkish mythology is vital for grasping Turkish cultural codes and worldview. The article aims to shed light on future studies by offering some suggestions for overcoming the methodological challenges in this field.

Keywords: Turkish mythology, structural analysis, mythical worldview, interaction, shamanic corrections.

Giriş

Türk mitolojisi, kökleri Neolitik dönem ve Tunç Çağı Orta Asya bozkır kültürlerine kadar uzanan, felsefi derinliği ve sembolik karmaşıklığı ile dikkat çeken kompozit bir dünya görüşünü yansıtır. Bu mitolojik sistem, yalnızca teogonik (Tanrı, demiurge ve iyeler) ve kozmogonik (evrenin kökeni) anlatılar bütünü olmanın ötesinde, Türk topluluklarının ontolojik (varlık), epistemolojik (bilgi) ve aksiyolojik (değer) temellerini inşa eden bir bilgi ve anlam haritası niteliği taşır. Antropomorfik (insan suretli) ve zoomorfik (hayvan suretli) figürlerin yanı sıra, soyut kozmolojik prensipler etrafında örgütlenen bu sistem, görünürde ikili (düalist) ve hatta üçlü (tripartite) bir kozmik düzen anlayışı sergilese de aslında tek Tanrı inanç sistemi etrafında kümelenmiştir. Bu düzende, Gök (Ülgen, Kayra Kan), Yer-Su (İyeler, Yer-Sub) ve Yeraltı (Erlik Han) olarak katmanlaşan evren, aynı zamanda toplumsal organizasyonun, ahlaki kodların ve varoluşsal kaygıların da bir yansımasıdır.

Mitolojik anlatılar, arketipsel kahramanlık tipolojileri, şamanik ayinlerdeki karmaşık deneyimler ve katıksız bir sembolizm ile yüklenmiştir. Bu anlatılar, kolektif hafızanın taşıyıcıları olarak işlev görürken, aynı zamanda bireyin mikrokozmoz ile makrokozmoz arasındaki ilişkisini düzenleyen bir psiko-sosyal işleve de sahiptir. Türk mitolojisinin yapısal analizi yalnızca mitografik (mit derleme) bir çalışma değil, aynı zamanda tarihsel dilbilim, karşılaştırmalı dinler tarihi, sosyoloji ve halkbilim disiplinlerinin kesişiminde ilerlemesi gereken disiplinlerarası bir girişimdir.

Ayrıca, sözü edilen bu komplike yapıyı, yapısalci mitoloji kuramları ışığında sistematik bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel odak noktalarını; kutsal varlıklar hiyerarşisinin ve bu hiyerarşiyi yöneten temel prensiplerin deşifresi, kozmogonik ve eskatolojik anlatıların yapısal bir okuması, mit-destan etkileşimi, şamanlık ile mitolojik metaforlar arasındaki organik bağ ve mitolojik sembollerin semiyotik (göstergebilimsel) analizi oluşturacaktır. Ayrıca, Türk mitolojisinin Avrasya mitoloji havuzundaki yeri, özellikle Altay, Fin-Ugor, Moğol ve hatta Hint-İran kültür çevreleri ile paylaştığı ortak motifler (dünya ağacı, kozmik av, yaratılışın dalış motifi, kutsal dişi vb.) bağlamında ele alınacaktır. Son olarak alandaki temel araştırma problemleri –erken dönem yazılı kaynakların sınırlılığı, geç döneme ait sözlü gelenekten derlenen metinlerin otantisite ve kronoloji sorunları, modern ulus-inşası süreçlerinin mitolojik anlatıları ne ölçüde yeniden şekillendirdiği ve disiplinlerarası işbirliği zorunluluğu– tartışılarak, Türk mitoloji araştırmalarının geleceğine dair metodolojik bir çerçeve önerilecektir. Bu kapsamlı yaklaşımla, hem mitolojik sistemin yapısal anatomisi ortaya konulacak hem de bu kadim bilgi sisteminin çağdaş sosyal ve beşeri bilimlerdeki yerinin anlaşılmasına katkı sağlanacaktır.

1. Türk Mitolojik Sisteminde Kutsal Varlıklar

Mitolojilerde kutsal varlıklar hiyerarşisi, yalnızca teolojik bir inanç sistemini değil, aynı zamanda toplumsal yapının kozmik düzene yansıtıldığı, katmanlı ve işlevsel bir evren

tasavvurunu ortaya koyar. Bu hiyerarşi, gök, yer ve yeraltı olmak üzere üç temel kozmik katman ekseninde şekillenir ve her katman, kendine özgü varlık kategorileri ve sembolik karşılıklarla donatılmıştır. Gök katının en yüce temsilcileri olan Ülgen ve Kayra Kan, yaratıcı kudreti ve düzenin üstün ilkelerini temsil ederken; yeraltı âleminin hâkimi Erlik Han, kaos, ölüm ve yeniden doğuşun karmaşık ve tamamlayıcı gücünü somutlaştırır. İki kutup arasında konumlanan yeryüzü ise, doğa ruhları (iyeler), ataların ruhları ve koruyucu varlıklarla doludur, bu da insanın gündelik yaşam ve ritüel pratiklerle kurduğu doğrudan ilişkinin zeminini oluşturur. Bu üçlü sistem, Türk kozmolojisinin dikey organizasyonunun yanı sıra, iyi-kötü, ışık-karanlık, düzen-kaos gibi ikili zıtlıklar üzerine inşa edilmiş dengeli bir metafizik anlayışı da yansıtır.

Türk mitolojik sisteminde kutsal varlıkların hiyerarşik düzeni, statik ve izole bir sistem olmaktan ziyade, birbiriyle ilişkili ve organik bir bütünlük içerisinde işleyen dinamik bir yapı arz eder. Ancak bu hiyerarşik yapı, Yunan mitolojisi gibi Batılı örneklerden farklı olarak geleneksel anlamda bir “tanrılar panteonu” olarak nitelendirilemez. Nitekim Türk mitolojik inanç sisteminde, belirgin nitelikleri ve kişiselleştirilmiş tasvirleri olan bir tanrılar dizisi fikri, ne yazılı kaynaklarda, ne arkeolojik bulgularda ne de etnografik verilerde kendisine somut bir dayanak bulmaktadır (Ögel, 1998; Bayat, 2007).

Söz konusu hiyerarşi, daha ziyade, kozmik düzenin hem metafizik hem de toplumsal düzlemdeki tezahürlerini yansıtan çok katmanlı ve anlamlı bir sistem olarak karşımıza çıkar. Bu yapının en üst basamağında, soyut ve aşkın (*transandantal*) bir yaratıcı ilke olarak *Gök-Tanrı* veya şamanik ifadeyle *Kayra Han/Kan* bulunur; onun aktif tezahürü ve düzenleyici uzantısı ise *Ülgen*’dir. Karşı kutupta ise, kaos ve düzenin diyalektik bütünlüğünün tamamlayıcı unsuru olan, yaratıcı-yıkıcı (*demiürjik*) bir ikili doğaya sahip *Erlik Han* konumlanır. Bu ikili eksenin altında, doğrudan insanın yaşam alanıyla (*yer-sub*) ilişki hâlinde olan, içkin (*immanent*) ve yerel ruhlar olarak iyeler gelmektedir. Hiyerarşik zincirin son halkasını ise, toplumsal normların bekçiliğini üstlenen ve liminal durumlarda tezahür eden *demonolojik varlıklar* oluşturur.

Ayrıca bu sistem, basit bir iyi-kötü ikiliğinden (*düalizm*) çok daha karmaşık ve diyalektik bir bütünlük sergiler. Her bir kategorik varlık, diğerinin varlığı ve işlevi üzerinden anlam kazanır. Örneğin Ülgen’in nizam verici ve hayat bahşedici rolü, ancak Erlik’in yıkıcı ve dönüştürücü potansiyeli karşısında tam olarak belirginleşir. Aynı şekilde, koruyucu iyelerin varlığı, yıkıcı demonik figürlerin oluşturduğu tehdit ile anlam kazanır. Bu karşıtlıklar üzerinden işleyen denge fikri, Türk düşünce sisteminin merkezinde yer alır ve M. Eliade’nin de vurguladığı gibi evrensel düzenin ancak zıt güçlerin etkileşimiyle sürdürülebileceğine işaret eder (Eliade, 2003).

Mitolojik yapı, toplumun doğa, çevre ve sosyal düzenle kurduğu ilişkinin sembolik bir ifadesidir. İyeler aracılığıyla doğa kutsanmakta ve ekolojik bir denge anlayışı desteklenmektedir. Demonolojik varlıklar ise, toplumsal kontrol mekanizması işlevi görerek, norm dışı davranışları cezalandıran ve kolektif bilinç düzeyinde uyarıcı bir rol üstlenir. Dolayısıyla kutsal varlıklar âlemi, salt inanç temelli bir çerçeve olmanın ötesinde, pratik ve işlevsel bir sosyokozmik düzen projesidir.

Özetle Türk mitolojisindeki kutsal varlıklar hiyerarşisinin sistematik bir analizi, onların yalnızca teolojik kategoriler olarak değil, aynı zamanda kültürel bir organizmanın canlı unsurları olarak anlaşılması gerektiğini ortaya koyar. Bu organizma, mitlerin anlatısal düzeyini aşarak ritüellerde, gündelik pratiklerde, ahlaki kodlarda ve nihayetinde kimlik inşasında somutlaşır. Yapısal ve işlevsel bütünlüğü sayesinde Türk mitolojisi, kadim bir bilgelik sisteminin yansıması ve kültürel sürekliliğin temel taşıyıcısı olarak değerlendirilmeyi hak etmektedir.

1.1. Gök-Tanrı Kültünün (Ülgen/Kayra Kan, Kuday) Teolojik ve Kozmolojik Temelleri, Erlik Han'ın İkili Doğası

Türk mitolojik sisteminde Ülgen ve Kayra Kan, göksel tanrısallığın en yüksek mertebelerini temsil ederler. Gök Tanrı dinî varlığının bir alt tabakasında yerleşen ve şamanlığın etkisiyle demiurg fonksiyonunu üzerine götüren Ülgen, Kurbustan, Oçurman, Kuday gibi adlarla bilinen Sibiry Türk şaman teonimleri yaratılış işlevini de üstlenmişlerdir. Ancak şamanlar da Gök Tanrı'nın veya Kökö Mönke Adazı'nın tek yaratıcı ve kudret sahibi olduğunu bilmektedirler.

Teolojik bir analizle Ülgen veya Kayra Kan, genellikle şamanlıkta ilk hareket ettirici, yani yaratılışın ilk sebebi ve kozmik düzenin nihai kaynağı olarak tasavvur edilir. Bu soyut ve aşkın karakteri onu, doğrudan insani ritüellerin odağı olmaktan ziyade, evrensel yasaların ve yaratıcı iradenin metafizik bir ilkesi konumuna yerleştirir. Buna karşılık Ülgen, daha immanent (içkin) bir tanrısallık figürü olarak, Tanrı'nın yarattığı düzeni yöneten, bereket, ışık ve yaşam veren bir düzenleyici olarak işlev görür. Altay ve Sibiry şamanist geleneklerindeki anlatılar, Ülgen'in göğün yedinci katında ikamet ettiğini, güneş ve ayla ilişkilendirildiğini ve şamanların trans halinde ulaşmaya çalıştığı en yüce varlık olduğunu aktarır (Potapov, 1991; Diyarbekirli, 1972). Bu ikili yapı, monoteistik bir eğilimin yanı sıra, tanrısallığın farklı işlevler ve niteliklerle çeşitlenmiş bir tezahürü olarak da yorumlanabilir. Ülgen'in beyaz giysili, ak sakallı ve güneş ışığından bir tahtta oturan betimlemeleri, onun aydınlık, saflık ve düzenle özdeşleştirilen arketipsel imgesini güçlendirir. Bu mitolojik çerçeve, Türklerin göksel olana atfettiği mutlak üstünlüğü ve evrenin işleyişine dair hiyerarşik ve amaçlı bir anlayışı ortaya koyar. Dolayısıyla Türk, Moğol ve Fin-Ugor halklarında hem güneş mitleri hem de astral mitin diğer unsurları paralellik göstermektedir (İlikaev, Şaripov, 2023: 112-134).

Türk mitolojisinde Erlik Han figürü, basit bir “kötülük ilkesi”nin çok ötesine geçen, derin bir psiko-kültürel ve kozmolojik işleve sahiptir. Mitolojik anlatılardaki rolü, onu klasik bir antagonist olmaktan çıkarak, kozmik dengenin vazgeçilmez ve tamamlayıcı bir unsuru haline getirir. Yaratılış mitlerindeki demiurg (yaratıcı-şekillendirici) işlevi bu bakımdan özel bir yere sahiptir. Örneğin, Altay yaratılış mitoslarında, Tanrı (veya şamanlara göre Kayra Kan) tarafından suyun dibinden çamur çıkarıp dünyanın yaratılmasına yardım etme görevi verilmiştir. Ancak bu eylem, çoğu kez onun “karanlık tarafını” açığa çıkaran bir ikili doğa ile anlatılır, bu ise onun hilebaz (trickster) doğasıyla iç içe geçmiştir. Nitekim çamurun bir kısmını ağzında saklayarak kendi âlemini yaratma girişiminde bulunması bunu kanıtlamaktadır. (Verbitskiy, Katanov, 1903; Harva, 1938, İnan, 1976). Bu mit, Erlik'in karakterindeki ikiliği ve yaratılışın kaotik ve düzenli unsurlarının iç içe geçtiği gerçeğini simgeler.

Erlik, yeraltı âleminin, madenlerin, ölümün ve hastalığın hâkimi olarak betimlenir. Demirden bir sarayda oturması, onun hem yeraltı zenginliklerinin efendisi hem de cezalandırıcı, hapsedici bir güç olduğuna işaret eder. Bu betimlemeler, onun sadece yıkıcı değil, aynı zamanda dönüştürücü ve potansiyel olarak verimli bir güç olduğunu gösterir. Psikolojik bir yoruma tabi tutulduğunda, Erlik, insanın karanlık yönünü, bilinçdışı korkularını ve kaçınılmaz olan ölüm gerçeğini temsil eden bir gölge arketipi olarak da okunabilir. Şamanik ayinlerde şamanın Erlik'in diyarına yaptığı tehlikeli yolculuk, bu karanlık güçlerle yüzleşme, onlarla müzakere etme ve nihayetinde bir denge sağlama çabasının bir metaforudur. Dolayısıyla Erlik Han, Türk mitolojik düşüncesindeki diyalektik anlayışın merkezinde yer alır: Düzen, ancak kaosu varlığı ve onunla kurulan ilişki sayesinde anlam kazanır. Bu, onu yalnızca bir kötülük tanrısı değil, kozmik bütünlüğün karmaşık ve kaçınılmaz bir parçası yapar.

Ayrıca Türk mitolojisindeki demonolojik varlıklar (*Albastı, Karabasan, Obur, Hortlak* vb.), kozmik ve toplumsal düzene yönelik tehditleri somutlaştıran, korkunun ve belirsizliğin antropomorfize (insan biçimli) veya zoomorfik (hayvan biçimli) temsilleridir. Bu figürler, yapısal bir analizle, Erlik Han'ın yeraltı âlemindeki merkezi otoritesinin periferideki (çevredeki) uzantıları ve işlevsel ajanları olarak görülebilir. Ancak rolleri, kötülüğün aksine toplumsal düzenin sınırlarını çizen ve bu sınırları ihlal edenleri cezalandırarak normatif kontrolü sağlayan karmaşık bir işleve sahiptirler.

Demonik varlıklar özellikle geçit (eşik) dönemlerde –doğum, ergenlik, ölüm gibi– ve yine de geçit mekânlarda –ıssız kırlar, bataklıklar, harabeler gibi– aktifleşirler. Örneğin, *Albastı* doğum yapan kadının ve yeni doğanın *kırılğan* liminal hâlini hedef alır; *Karabasan* uyku (bilinç ile bilinçsizlik arasındaki eşik) halindeki bireyi etkisiz hâle getirir (Boratav, 1984; Bayat, 2007b). Bu demonolojik tasavvurlar, toplumu, belirsizlik ve tehdit anlarında daha yüksek bir dikkat ve ritüel uygulama gerekliliği konusunda uyaran bir erken uyarı sistemine benzer.

Kökenleri, büyük oranda şamanist dönemdeki “kötücül ruhlar” kavramına dayanmakla birlikte, İslamiyet sonrasında cin, şeytan ve ifrit gibi Semitik kökenli demonolojik kavramlarla etkileşime girerek sinerjetik bir yapı kazanmışlardır (İnan, 1976). Bu sentez, onların işlevselliğini zayıflatmamış, aksine anlatı havuzlarını ve sembolik repertuarlarını zenginleştirmiştir. Sonuç olarak, bu demonolojik figürler, kolektif bilinçdışının korkularını somutlaştırmanın yanı sıra, toplumsal düzeni, tabuları ve yasakları nesilden nesile aktaran önemli bir kültürel araç işlevi görürler. Mitolojik anlatılardaki rolleri, kaosu düzen için nasıl yapıcı bir tehdit ve düzenleyici bir güç olabildiğinin bir diğer kanıtıdır.

1.2. İyeler: Animistik Kozmolojide Mekânın Kutsal Kodları ve Ekolojik Bilincin Mitolojik Temelleri

Türk mitolojik sisteminin temelinde, evrenin canlı, ruhani bir varlık olarak kavranıldığı animistik bir ontoloji yatar. Bu kozmolojik çerçevede, “iyeler” (ece, eje, eye, yiye gibi varyasyonlarla bilinen bu varlıklar), evrenin içkin ve her daim mevcut olan ruhani dokusunun kavramsal taşıyıcıları olarak belirir. Bu varlıklar, coğrafi mekânların (dağlar, ormanlar, pınarlar), tabii unsurların (ateş, su) veya beşerî yapıların (evler, ocaklar) yerel ve kişiselleştirilmiş koruyucu

ruhları olarak tezahür ederler. Yüce tanrıların aşkın (transandantal) ve evrensel niteliğinin aksine, iyeler daha içkin (immanent) ve lokal bir tanrısallık formunu temsil ederler. Her bir iye, kendi *genius loci*'si (mekânın ruhu) olarak, ait olduğu alanın hem fiziksel hem de metafiziksel bütünlüğünden sorumludur.

Ayrıca, insanın bu mekânlarla kurduğu varoluşsal etkileşim, kaçınılmaz olarak o mekânı mesken tutan iyelerle girilen ilişkiselliğin mahiyetini de belirler. Bu ilişki, tek yönlü ve pasif bir itaatkârlıktan ziyade, derin bir saygı, takdis ve ritüel temelli semiyotik bir müzakere ve sözleşme üzerine inşa edilmiştir. Sunulan adaklar ve saçılar gibi sembolik “hediye” pratikleri – ki bu sunular teknik anlamda bir kurban olmaktan ziyade karşılıklılık ilişkisini vurgular– bu karşılıklı bağı ve kozmik-ekolojik dengeyi sürdürmenin temel araçlarıdır. İyelerin varlığı, mekânlara aşkın bir boyut katarak, onları salt fiziksel ve işlevsel alanlar olmaktan çıkarıp, toplumsal hafızada kutsal birer emanet ve kimlik odağı hâline getirir.

Antropolojik bir perspektiften değerlendirildiğinde, iye kültürünün, Türk toplumlarının ekolojik bilincinin ve sürdürülebilir yaşam pratiklerinin mitopoetik köklerini oluşturduğu savunulabilir (Ögel, 1998). Örneğin, bir su iyesinin gazabının kuraklık veya sel felaketleriyle, bir orman veya ağaç iyesi'nin hoşnutsuzluğunun o bölgedeki verimsizleşme ve bereketsizlikle, ya da bir ocak iyesinin (ev ruhu) ihmal edilmesinin aile düzeninin bozulması ve huzursuzlukla özdeşleştirilmesi, doğanın her bir unsuruyla kurulan ilişkinin aslında onun ruhani efendisiyle kurulan bir ilişki olduğunu ve bu ilişkide uyumun (harmony) zorunluluğunu vurgular. Bu inanç sistemi, doğal kaynakların sınırsızca metalaştırılmasını ve sömürülmesini engelleyen, onlara kutsal bir emanet gözüyle bakılmasını teşvik eden, dolayısıyla kolektif bir çevre etiğini (environmental ethics) inşa eden güçlü bir kültürel düzenleyici mekanizma işlevi görmüştür.

İyeler, mitolojik anlatıların soyut ve statik figürleri olmanın çok ötesinde, toplumsal hafıza ile ekolojik bilinç arasındaki kritik arayüzü temsil ederler; kozmik düzenin gündelik hayattaki mikro düzeydeki koruyucuları, düzenleyicileri ve denge hakemleri olarak işlev görürler. Bu bağlamda, iyeler, mekânların işleyişini ve toplum-doğa etkileşimini düzenleyen, ekolojik dengeyi normatif bir çerçevede sağlayan kutsal kodların canlı ve işlevsel tezahürleri olarak değerlendirilebilir.

2. Mitolojik Hayvanlar ve Melez Varlıklar: Kozmik Düzenin İnsan-Dışı Aktörleri

Türk mitolojik sistematiği, antropomorfik (insan-biçimli) tasvirlerin yanı sıra, zoomorfik (hayvan-biçimli) ve theriantropik (insan-hayvan melezi) figürler aracılığıyla kurgulanmış son derece zengin ve karmaşık bir semiyotik (göstergebilimsel) evren sunmaktadır. Bu insan-dışı aktörler, mitolojik anlatının edilgen nesneleri olmaktan ziyade, kozmik düzenin etkin katılımcıları, kültürel hafızanın kodlayıcı ve aktarıcı unsurları ile toplumsal kimliğin temel inşacıları konumundadır. İşlevsel boyutları, basit bir totemik anlayışı aşarak; rehberlik, koruyuculuk, etnogoni (milletin kökeni) mitlerinin temel öznesi olma ve doğaüstü âlemlerle aracılık etme gibi çok katmanlı bir rol spektrumuna yayılmaktadır. Bu mitolojik figürler, insan ile tabiat, birey ile kozmos arasındaki ontolojik (varlıksal) ve epistemolojik (bilgisel) ilişkinin mitopoetik dildeki en somut tezahürlerini temsil etmektedir.

Türk mitolojisindeki hayvan sembolizmi, fonksiyonel bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunda, üç temel kategoride analiz edilebilir: 1) Köken ve kimlik bildirenler, 2) Kozmik rehberler, 3) Kutsal araçlar. Bu kategoriler ışığında, söz konusu mitolojik varlıkların işlevleri ve nitelikleri aşağıdaki şekilde örneklenebilir:

Kurt (Börü): Türk mitolojik düşüncesinde kurt, totemik bir figür olmanın çok ötesine geçen, soyun ve kolektif kimliğin etnogoni mitinin (Türeyiş Destanı) merkezî unsuru, orduya istikamet gösteren bir kılavuz (Bozkurt motifi) ve ölüm-yaşam döngüsünün metaforik bir temsili olarak işlev görmektedir. Onun gece görüşü, sürü disiplini ve avcılık yeteneği, askerî bir toplumun idealize edilmiş erdemlerinin projeksiyonudur. Bu nedenle kurt, etnolojik bir arketip olarak, Türk topluluklarının askerî-demokratik organizasyonunun ve aynı zamanda korku ile kutsallığın iç içe geçtiği kutsallık uyandıran bir güçle olan ilişkisinin sembolik temsiliyi teşkil etmektedir (Bayat, 2006; Ögel, 1998).

Geyik (Sarı/Sıgun): Altay ve Sibiryâ şamanist geleneklerinde geyik, kurdun aksine, daha ziyade şamanın ruhsal seyahatinde (göğe çıkma/trans) istifade ettiği bir vasıta ve binektir. Boynuzlarının ağaç dallarını andıran yapısı, onu Kozmik Dünya Ağacı (Uluğ Kayın) ile güçlü bir şekilde ilişkilendirir ve bu sayede şamanın göğün katmanlarına tırmanmasını mümkün kılan kozmik bir merdiven işlevi görür. Konu ile ilgili literatürde de ren geyiği, barışçıl niteliği, verimlilik ve şifa ile bağdaştırılan, şamanik ayinlerde yeraltı ve yerüstü âlemleri arasında gidip gelen bir psikopomp (ruhlara öte-âlemde yol gösteren) olarak gösterilmektedir (Eliade, 1996; Potapov, 1991).

Kartal: Şamanist mitolojide ilk şamana bilgiyi öğreten ata varlık olarak kabul edilen kartal, göksel iradenin, yüceliğin ve kehanetin nihai sembolüdür. Mitolojik anlatılarda sıklıkla Gök Tanrı'nın (Kök-Tengri) yeryüzündeki tezahürü veya habercisi (aleyon) olarak temsil edilir. Hem U. Harva'nın hem de M. Eliade'nin belirttiği gibi kartalın uçuşu, şamanın trans halindeyken gerçekleştirdiği ruhsal yolculuğun (uçma metaforu) ve göğün katmanlarına (kutlara) yükselişinin en güçlü alegorisidir. Bu bağlamda kartal, yalnızca bir hayvan değil, aynı zamanda ilahi bilgiye ve göksel erdeme ulaşmanın epistemolojik bir aracıdır (Harva, 1938; Eliade, 1996).

At: Türk bozkır kültürünün ve nomadik yaşam tarzının merkezinde konumlanan at, fiziksel ve metafiziksel sınırları (eşikleri) aşan bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Hem savaş meydanında hem de şamanik yolculukta hızın, sadakatin, asaletin ve özgürlüğün temsilcisidir. J.-P. Roux'nun tespitlerine göre at, kurban ritüellerinde (kısarak kurbanı) gökyüzüne ulaşan bir araç (vehicle) olarak kullanılır; bu pratik, onun kutsal dünya (semavi âlem) ile profan insan dünyası arasında bir köprü, bir mediator işlevi gördüğünün en somut kanıtıdır. Aynı zamanda, atın insan ruhunun bir yansıması veya alter-ego'su olduğuna dair inanışlar da mevcuttur (Roux, 2002).

Ayı: Özellikle şamanik anlatılarda ve Sayan-Altay Türklerinin kültürel hafızasında saygın bir yere sahip olan ayı, fiziksel gücü ve gizemliliği ile ormanın ve avcılığın koruyucu ruhu (iyesi) olarak bilinir (Potapov, 1991). A. İnan'ın araştırmalarında da şamanın güçlü koruyucu yardımcı ruhu olarak kabul edilen ayı onu öteki dünyaya yolcu etmekle görevlidir. Bununla birlikte, şamanların ruhsal savaşlarında şamanı temsil eden veya onun adına savaşan agresif bir ruh

formuna da bürünebilir. Bu ikili yapısıyla ayı, hem koruyucu hem de savaşçı bir arketip olarak karşımıza çıkar (İnan, 1976).

Türk mitolojisinin bu karmaşık hayvan sembolizmi, salt birer betimleme olmanın ötesinde, kozmolojik yapının, kozmografik tasavvurun ve evrenin farklı katmanları (yeraltı, yeryüzü, gökyüzü) arasındaki diyalektik hareketliliği ve geçişkenliği temsil eden bütüncül bir model olarak da okunabilir. Bu model, insanın evren içerisindeki konumunu anlamlandırma ve doğaüstü güçlerle iletişim kurma çabasının mitopoetik bir dışavurumudur. Her bir mitolojik hayvan, bu kozmik düzende spesifik bir fonksiyonu üstlenerek, kolektif bilincin ve kültürel kimliğin şekillenmesine katkıda bulunur.

2.1. Kahramanlık Paradigması: Alp ile Şaman Arasındaki Figüratif Geçişkenlik ve Hayvan-İnsan Dönüşümü (Theriantropi), Toplumsal “Öteki”nin Metaforik Temsilleri

Türk mitolojisindeki insan-dışı varlık kavrayışı, saf hayvan figürlerinin ötesine geçerek, insan-hayvan melezi (theriantropik) karakterleri de içerir. Bu durum, özellikle alp ve şaman tipolojilerinde belirgindir. Nitekim alp figürü, şamanla benzer biçimde hayvan-ruhlarla temas eden, onlardan güç devşiren bir karakter özelliği taşır.

Alp tipi, sıradan bir savaşçı olmaktan ziyade, doğaüstü güçlerle donatılmış, bir hayvan-ata (örn., kurt) ile akrabalığı bulunan ve sıklıkla bir hayvanın (aslan, pars, bozdoğan) himayesinde olan kültürel bir kahramandır. Onun gücü, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda metafiziksel bir kaynaktan beslenir; bu onu toplumun olağanüstü tehditlerle (demonik varlıklar, doğal afetler) mücadelesinin sembolü yapar.

Şaman, ritüelistik trans hâlinde, zoomorfik bir dönüşüm geçirir. Ruhunu bir kartal, geyik veya ayı formuna sokarak kozmik yolculuğuna çıkar. Burada şaman, tamamen bir hayvan olmaz, ancak onun ruhsal özelliklerini ve gücünü temsil eder ve özümser. Bu sembolik dönüşüm, alpin hayvan himayesinden güç almasıyla paralel bir yapı arz eder.

Bu nedenle, hem alp hem de şaman, “hayvansıllaşan insan” olarak tanımlanabilir. İkisi de insan-dışı varlıklarla kurdukları bu simbiyotik ilişki aracılığıyla, sıradan insanın erişiminin ötesindeki âlemlerde hareket etme ve toplumu tehditlerden koruma gücünü elde ederler. Bu figüratif geçişkenlik, Türk mitolojik düşüncesinde insan, hayvan ve kutsal arasındaki sınırların akışkan ve geçirgen olduğunu gösterir. İnsan-dışı varlıklar, bu düşünce sisteminde, insanın kozmostaki yolculuğunun vazgeçilmez müttefikleri ve kimliğinin ayrılmaz parçalarıdır.

Türk mitolojik sistemindeki efsanevi yaratıklar, zoomorfik ve totemik figürlerden farklı olarak, daha belirgin bir biçimde fantastik ve hibrit özellikler taşır. Bu varlıklar, kozmik düzenin sınır bölgelerinde (eşiklerde, ıssız dağlarda, derin sularda) konumlanırlar ve genellikle kaotik, tehditkâr veya en azından insan düzeni için belirsiz bir gücü temsil ederler. İşlevleri, basit bir korku ögesi olmanın ötesinde, toplumun “biz” ve “öteki”, “düzen” ve “kaos”, “kutsal” ve “profan” (sıradan) arasındaki sınırları tanımlamasına ve bu sınırları mitolojik düzlemde korumasına hizmet eder. Bu figürler, kolektif bilinçdışının korkularını ve kaygılarını somutlaştırarak, onlarla sembolik bir mücadele yoluyla baş etme mekanizması sunar.

Efsanevi yaratıklardan en bilineni ejder, ejderha, luu, abırğa gibi adlarla mitolojik hikayelerde ve masallarda boy gösteren varlıklardır. Türk mitolojisindeki ejderha tasavvuru, tamamen yıkıcı bir canavar değil, çoğunlukla suyun ve yer altı zenginliklerinin bekçisi olarak karşımıza çıkan ambivalent bir varlıktır. Onunla yapılan mücadele, bir kahramanlık sınavı olduğu kadar, insanın doğa güçlerini kontrol altına alma ve medeniyet kurma çabasının da bir metaforudur. Ejderi öldürmek veya onunla anlaşmak, kuraklığı sona erdirmek, su kaynağını özgür bırakmak veya bir hazineye ulaşmak anlamına gelir. Bu mitologem, Türk kültür coğrafyasında yaşam veren suyun kutsallığı ve onun kontrolünün önemi ile doğrudan bağlantılıdır (Bayat, 2017). Ejder, aynı zamanda, kaosun kontrollü bir şekilde düzene dönüştürülmesi gereken potansiyel enerjisini de simgeler.

Türk halklarının mitolojik hikayelerinde yaygın figürlerden biri de devlerdir. Bu yaratıklar epic gelenekte Tepegöz, Jez Tırnak, Yelmauz/Jelmaus Kempir gibi adlarla bilinir. Devler, Türk destan ve efsanelerinde fiziksel gücün ve şiddetin kontrolden çıkmış, kaba hâlini temsil ederler. Zekâdan yoksun, obur ve yıkıcı olarak betimlenmeleri, onları kültürün (medeniyetin) karşıt kutbu, yani doğanın vahşi, işlenmemiş tehlikesi konumuna yerleştirir. Tepegöz gibi melez figürler (insan-dev birleşimi) ise, bu tehdidin toplumun içine sızmış, daha sinsi bir versiyonunu temsil eder. B. Ögel'in araştırmalarından da görüldüğü gibi bir devin alt edilmesi, yalnızca fiziksel bir zafer değil, aynı zamanda aklın, stratejinin ve kolektif dayanışmanın (kültürün), ham güce (doğaya) karşı zaferinin alegorik bir anlatımıdır (Ögel, 1993). Devler, toplumsal hafızada, dışarıdan gelen istilacıları veya toplum içindeki ahlaki yozlaşmayı temsil eden "öteki"nin arketipik suretidir.

Yer-Su varlıklarının demonik tezahürleri de en çok yayılan kötücül varlıklardır. Daha önce koruyucu *iyeler* olarak ele alınan yer-su ruhlarının, insan tarafından saygısızlığa uğradıklarında veya ritüel kurallar ihlal edildiğinde nasıl tehditkâr bir karaktere bürünebildikleri görülür. Albastının lohusalara musallat olması, doğum gibi liminal bir eşikte, hem anne hem de yeni doğanın kırılganlığını istismar etmesiyle açıklanabilir. Abaası, Azalar ve Karakura gibi varlıklar ise, doğanın insana karşı olan acımasız ve öngörülemez yüzünün kişileştirilmiş hâlleridir (Potapov, 1991; Bayat, 2007b). Bu demonik tezahürler, insan-doğa ilişkisinin simbiyotik olduğu kadar, potansiyel olarak çatışmalı da olduğunu gösterir. İnsan, doğanın nimetlerinden faydalanırken, aynı zamanda onun içindeki kaotik güçleri de ritüel ve saygı yoluyla dizginlemek zorundadır.

Sonuç olarak, bu efsanevi yaratıklar, mitolojik anlatının süsü değil, toplumsal ahlakın, kültürel sınırların ve ekolojik dengenin bekçileridir. Onların varlığı ve kahramanlar tarafından alt edilmeleri, kaosun sürekli bir tehdit olarak var olduğu, ancak insan iradesi, cesareti ve kültürel kodlar (ritüeller, dayanışma) aracılığıyla bu tehdidin bertaraf edilebileceği mesajını verir.

3. Kozmogoni ve Mitik Evren Anlayışı: Üç Âlemli (Tripartite) Bir Kozmosun Yapısal Dinamikleri

Türk kozmolojisi, evreni, dikey bir eksenle hiyerarşik olarak organize olmuş üç temel katmandan oluşan bir bütün olarak kavramsallaştırır: Gök (Üze Kök, Yukarı Dünya), Yer (Orta

Dünya) ve Yeraltı (Aşağı Dünya). Bu üçlü yapı, statik ve birbirinden kopuk bölmeler değil, dinamik etkileşimler, geçişler ve sürekli bir denge arayışı içindeki birbirini tamamlayıcı âlemlerdir. Bu kozmik model, yalnızca dini bir tasavvur değil, aynı zamanda Türk toplumunun sosyal yapısını, siyasi hiyerarşisini ve varoluşsal kaygılarını da yansıtan sosyokozmik bir şemadır.

Kozmik hiyerarşinin en üst katını teşkil eden Gök, mutlak kutsallığın, düzenin (Törü), aydınlığın ve ölümsüzlüğün mekânıdır. Burada Gök-Tanrı'dan südür eden Kayra Kan, Ülgen ve diğer ulu ruhlar ikamet eder. Gök, soyut, mükemmel ve değişmez ilkelerin kaynağıdır. Şamanın ruhsal yolculuğunda ulaşmayı hedeflediği nihai menzil burasıdır. Göğün katmanlı yapısı (7 veya 9 kat), kutsala ulaşmanın kademeli ve zorlu bir süreç olduğunu ima eder.

İnsanların, hayvanların ve doğa ruhlarının (*iyeler*) yaşadığı bu alem, yaşam-ölüm, düzen-kaos, kutsal-profan gibi ikiliklerin mücadele alanıdır. Burası, Türk mitolojik düşüncesinin pratik ve dinamik odağıdır. İnsan, burada hem göksel düzenin bir yansıması olan *Törü*'yü uygulamakla, hem de yeraltının kaotik çekim gücüne karşı koymakla yükümlüdür. Yer, aktif bir mücadelenin, ritüel pratiklerin ve gündelik hayatın mekânıdır.

Erlik Han ve ona bağlı kötücül ruhların hükmettiği bu âlem, kaosun, karanlığın, ölümün ve hastalığın kaynağı olarak tasavvur edilir. Ancak, aynı zamanda zenginliklerin (madenlerin) ve dönüşümün de mekânıdır. Yeraltı, mutlak kötülükten ziyade, dengenin diğer kutbu, evrenin tamamlayıcı, ancak tehlikeli parçasıdır. Şaman, hastaları iyileştirmek veya kaybolmuş ruhları kurtarmak için bu tehlikeli diyara seyahat eder. Yeraltının varlığı, düzenin kıymetini anlamak için kaosun gerekliliğini vurgular.

Bu üç âlem, Dünya Ağacı (*Uluğ Kayın, Bayterek*) gibi kozmik bir eksen (*axis mundi*) aracılığıyla birbirine bağlanır. Bu ağaç, şamanın seyahatlerinde kullandığı, âlemler arasında geçişi mümkün kılan merkezi bir semboldür. Bu kozmik model, Türk mitolojisindeki tüm varlık, sembol ve anlatıların anlam kazandığı temel çerçeveyi oluşturur.

3.1. Yaratılış Mitleri (Kozmogoni): Kaostan Kozmosa Geçişin Sembolik Anlatıları

Türk mitolojisinde yaratılış anlatıları (kozmogoniler), evrenin ve insanlığın kökenine dair derinlemesine teolojik ve sembolik açıklamalar sunar. Bu anlatılar, başlangıçtaki kaotik durumdan bir kozmik düzene geçişin destansı bir öyküsünü teşkil eder ve genellikle temelinde ikili (düalist) bir yapı sergiler. Altay Türklerine ait yaratılış miti, bu kozmogonik sürecin karakteristik bir örneği olarak incelenebilir.

Bu mitin ana hatları, yüce Tanrı'nın (şamanistik gelenekte Kayra Han, Ülgen veya Kuday gibi isimlerle anılan) sonsuz bir okyanus (*Tengiz*) üzerinde varoluşuyla başlar. Yaratma eylemini tetikleyen ilahi irade sonucu, Tanrı ilk olarak Erlik'i tezahür ettirir. Ardından, yeryüzünün fiziksel mevcudiyetini tesis etmek üzere, Erlik'e okyanusun derinliklerinden çamur çıkarma görevi verilir. Ancak Erlik, bu ilahi görevi yerine getirirken, yaratılış sürecini kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etme arzusuyla çamurun bir kısmını gizler; bu eylem, kendi bağımsız varoluşunu temin etme niyetini simgeler. Tanrı, Erlik'in bu ihanetini fark ettiğinde, onun

sakladığı çamuru zorla çıkarır ve bu materyali kullanarak yeryüzünü, Erlik'in gizlediği materyalin yarattığı düzensizlik ve engebelerle (dağlar, bataklıklar) birlikte şekillendirir. Bu temel materyal üzerine, kozmik düzenin merkezi olarak Dünya Ağacı (*Uluğ Kayın*) dikilir. Bu kutsal ağacın dokuz dalından ise dokuz farklı insan topluluğunun türediği rivayet edilir.

Bu mitolojik anlatı, bir dizi temel kozmogonik motifi bünyesinde barındırır:

- Ex nihilo ve derinliklere dalma motifleri, yaratılış sürecini hem Tanrı'nın mutlak iradesiyle "hiçten varoluş" ilkesini hem de kozmik suyun derinliklerinden materyal çıkarma (derinliklere dalma) eylemini birleştirir. Bu, yaratılışın hem ilahi bir buyruk hem de somut bir materyal temelli süreç olduğunu vurgular.
- Düalist mücadele, mitin en başından itibaren, iyi (Kayra Han/Ülgen) ve kötü (Erlik) arasındaki temel mücadele, yaratılışın ayrılmaz bir parçası olarak konumlanır. Bu karşıtlık, evrenin ve varoluşun temel dinamiklerinden birini oluşturur.
- Kozmik merkez miti Dünya Ağacı (Uluğ Kayın), kozmik hiyerarşinin merkezini temsil eder. Bu ağaç, evrenin dikey eksenini oluşturarak göğü, yeri ve yeraltını birbirine bağlar ve aynı zamanda insan soyunun kökeni olarak kutsal bir soykütük işlevi görür.
- Kusurluluk ve mitolojik açıklama ile Erlik'in ihaneti ve Tanrı'nın bu ihaneti kullanarak yeryüzünü şekillendirmesi, dünyanın neden mükemmel bir biçimde yaratılmadığına dair mitolojik bir açıklama sunar. Dağların ve bataklıkların varlığı, bu erken dönemdeki ilahi planın kusurlu bir tezahürü olarak mitolojikleştirilir.

Bu kapsamlı mitolojik çerçeve, evrendeki varlıkların, özellikle de insan, hayvan ve bitkilerin kökenini, ilahi bir kozmik planın tezahürü ve ilk günah benzeri bir düalist mücadelenin sonucu olarak açıklar. Bu anlatılar, Türk toplumlarının evren anlayışını, ahlaki değerlerini ve kutsallık kavramlarını şekillendiren temel mitopoetik unsurları barındırır.

3.2. Kutsal Mekânlar (Hiyerofani): Kozmosun Somutlaştığı Yerler

Türk mitolojik düşüncesinde kutsal mekânlar ve hiyerofani olgusu, evrenin yapısal düzeninin ve ilahi güçlerin yeryüzündeki tezahürünün anlaşılmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu anlayış, coğrafi unsurları sıradan mekânlardan farklandırarak, onları kozmik düzenle doğrudan temas noktaları hâline getirir. Bu kutsal alanlar, ilahi olanın somutlaştığı ve insan deneyimine nüfuz ettiği hiyerarşik yapılar olarak işlev görür.

Özellikle dağ kültürü, bu mekânsal kutsallığın önde gelen örneklerindendir. "Dünyanın Göbeği" veya "Kozmik Dağ" olarak nitelendirilen dağlar (örneğin, Ötüken, Tanrı Dağları, Sümer Dağı vb.), gökyüzüne en yakın konumları itibarıyla ilahî iletişim, yönetsel otorite ve bereketin merkezi olarak kabul edilir. Göktürk yazıtlarında Ötüken'in stratejik ve ruhani öneminin vurgulanması, bu kutsal mekân anlayışının siyasi meşruiyet ve devlet yapısıyla ne denli bütünleştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu dağlar, yalnızca coğrafi yapılar değil, aynı zamanda tanrısal iradenin yeryüzüne yansıdığı ve buradan yönetildiği kutsal alanlardır.

Bir diğerk önemli kutsal mekân unsuru ise Dünya Ağacı (*Uluğ Kayın, Bayterek*) kültü ile ilişkilidir. Kozmik hiyerarşinin yaşayan bir sembolü olarak Dünya Ağacı, kökleriyle yeraltı âlemini, gövdesiyle yeryüzünü ve dallarıyla gökyüzünü birbirine bağlar. Bu üç âlemi birleştiren yapısı, onu şamanik yolculuklar ve kozmik boyutlar arası geçiş için bir araç haline getirir (Işık, 2019: 546-566). Ağacın sembolizmi, yaşamın kaynağı, bereketin döngüsü ve soyun sürekliliğini temsil ederek, kozmosun canlı ve dinamik bir parçası olduğunu pekiştirir. Bu ağaç, hem dikey bir bağlantı noktası hem de yaşamın ve sürekliliğin temsil edildiğı dikey bir eksen görevi görür.

Sular da Türk mitolojisinde yaşamın kaynağı olmasının yanı sıra, arındırıcı ve şifalandırıcı özellikleri nedeniyle kutsal kabul edilir. Nehirler, göller ve pınarlar, yer-su ruhlarının (*iyeler*) ikametgâhı olarak görülür. Anadolu'daki Hitit dönemine ait Eflatunpınar gibi su anıtları, bu kadim inanışın coğrafi izlerini taşımakta ve suyun kutsallığına işaret etmektedir (ArkeoNews, 2019). Suyun bu arındırıcı ve yaşam verici niteliğı, onunla ilişkilendirilen adak adama ve saçma gibi ritüelleri doğurarak, insanoğlunun bu kutsal unsurla kurduğı ilişkiyi pekiştirir.

Ayrıca, Türk mitolojik düşüncesindeki bu kutsal mekânlar ve hiyerofani olgusu, soyut kozmolojik prensiplerin somut coğrafi karşılıklarını sunar. Bu alanlar, insanın evrenle kurduğı ilişkinin coğrafi temelini oluştururken, aynı zamanda ilahi güçlerin yeryüzündeki tezahürünün somutlaştığı ve bu sayede insanlığın kozmik düzenle bağ kurabildiğı merkezler olarak işlev görür. Bu mekanlar, sadece coğrafi yerler değil, aynı zamanda mitolojik anlamlarla yüklü, kutsal olanla temasın mümkün kılındığı alanlardır.

4. Mit ve Destan İlişkisi: Kutsal Zaman ile Kahramanlık Zamanı Arasındaki Diyalektik Bağ

Türk anlatı geleneğinde mit ve destan, birbirinden kesin çizgilerle ayrılamayan, diyalektik bir ilişki içinde olan iki türdür. Düşünce ve ideoloji yapı bağlamında ise bunlar birbirinden farklıdırlar. Ancak anlatı bağlamında yapısal ve işlevsel olarak birbirini tamamlarlar:

1. Mit kutsal bir zamanda geçer, kökeni açıklar, evrenin, tanrıların, insanın, adetlerin ve ritüellerin nasıl var olduğunu anlatır. Anlatımı sembolik, kutsal ve model oluşturunucudur. Temel işlevi, kozmik düzeni anlamlandırmak ve insanı bu düzene yerleştirmektir.
2. Destan (*epos*) ise kahramanlık zamanında geçer, tarihsel veya yarı-tarihsel bir arka plana sahiptir. Mitolojik kökenleri olan bir kahramanın (*alp*) toplumunun bekası için verdiği mücadeleyi epik bir üslupla dramatize eder. Temel işlevi, kahramanlık ideolojisini, toplumsal değerleri ve kolektif kimliğı nesilden nesile aktarmaktır. Destanlar genellikle tarihsel ve kahramansal unsurları içerir, ancak kökenlerinde çoğu zaman bir mitolojik yapı bulunur. Bu nedenle, mit ve destan arasındaki ilişki, hem anlatı tipolojisi hem de işlevsel açıdan incelenmelidir. Teorik olarak bu konu incelenmese de empirik malzame açısından hem Radlov'un hem ve Ögel'in eserlerinde geniş yer bulmuştur (Radloff, 1893/2018; Ögel, 1970).

4.1. Türeyiş Mitlerinin Destanlaşması: Kolektif Hafızanın Yeniden İnşası ve Anlatı Türleri (Mit, Efsane ve Memoratlar)

Kuruluş mitleri, bir topluluğun etnik veya siyasi kimliğinin meşruiyet temelini oluşturan anlatılardır. Destanlaşma süreci, bu kutsal köken anlatılarının, tarihsel olaylarla ve kahramanlık ideolojisiyle harmanlanarak epik bir forma bürünmesidir. Bu süreçte mitolojik figürlerin antropomorfizasyonu başvermektedir. Tanrısal veya yarı-tanrısal figürler, olağanüstü güçlere sahip de olsa, daha insani özellikler kazanır ve zamanla duyguları, zaafı ve ikilemleri olan karakterlere dönüşürler.

Ayrıca tarihselleştirme, kozmik düzen mücadelesi, tarihsel bir düşmanla (örneğin, Çinliler veya Batı halkları ile) yapılan savaşa dönüştürülür. Bu, anlatıyı somutlaştırır ve dinleyici/okuyucu ile daha güçlü bir özdeşim kurulmasını sağlar. Diğer taraftan destanlarla mitok hikayelerle toplumsal normların aktarımı yapılmaktadır. *Dede Korkut Hikâyeleri*, *Manas Destanı* veya *Er Sogotoh* gibi metinler, cesaret, sadakat, ahde vefa, misafirperverlik gibi toplumsal değerleri, mitolojik bir arka plan üzerinden öğretir. Alp tipi, artık sadece demonlarla değil, toplumun düzenini tehdit eden her türlü iç ve dış düşmanla savaşı.

Ayrıca, bir destanı sadece tarihî bir kayıt veya edebî bir metin olarak okumak yetersiz kalır. Her destanın kökeninde, toplumu var eden ve anlamlandıran mitolojik bir çekirdek bulunur. Destan, mitin tarihsel koşullar içinde yeniden canlandırılmış, dramatize edilmiş ve işlevsel hâle getirilmiş geniş anlatı halidir.

Türk sözlü kültüründeki anlatıları sınıflandırmak, yalnızca edebî bir tasnif meselesi değil, aynı zamanda bu anlatıların toplumsal işlevleri, inanç sistemleriyle olan bağları ve gerçeklik algısındaki yerlerini anlamak açısından da hayati öneme sahiptir. Bu anlatılar, birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaz, daha ziyade bir anlamsal ve işlevsel hiyerarşi içinde, bir continuum (süreklilik) oluşturur.

- İlk önce her bir mit yapısal olarak kutsal bir anlatıdır. Mitler, ilk zaman içinde, kozmik düzenin nasıl kurulduğuna dair kutsal, model oluşturucu ve bağlayıcı anlatılardır. Anlatımı sembolik, mekân ve zamanı soyut ve evrenseldir. Temel işlevi, varoluşa anlam vermek, dini ritüellere temel oluşturmak ve toplumsal düzeni meşrulaştırmaktır. Örneğin, Altay yaratılış miti, sadece bir hikâye değil, evrenin, iyilik-kötülük dikotomisinin ve insanın kozmostaki yerinin nihai açıklamasıdır. Mitler, kolektif bilincin en derin, yapılandırıcı katmanını oluşturur.
- Mite en çok benzerlik göstren efsane genellikle kahramanlık zamanı veya tarihsel bir arka plan içinde geçer. Mitolojik unsurları (mitologemler) somut, tarihsel veya yarı-tarihsel bir çerçeveye (bir kahraman, bir yer, bir olay) entegre ederler. Gerçeklik iddiaları mitlere göre daha somut, ancak memoratlara göre daha yaygın ve standartlaşmıştır. Temel işlevi, tarihi mitolojik bir perspektifle yorumlamak, bir topluluğun kimliğini pekiştirmek ve ahlaki dersler vermektir. *Oğuzname*'deki Oğuz Kağan'ın kurdu takip etmesi, tarihsel bir liderin mitolojik bir motifle (kurt rehber)

donatılmasının tipik bir örneğidir. Bu bağlamda efsane, mit ile tarih arasındaki köprüdür.

- Bir kişisel deneyim anlatısı olan memoratlar (*personal experience narrative*), bireyin iddia ettiği doğaüstü bir deneyimin (bir rüya, bir şamanik seyahat, bir iye veya demonla karşılaşma) birinci ağızdan anlatımıdır. Zaman ve mekân son derece spesifik (‘‘geçen yıl, burada veya şu dağda oldu’’, ‘‘Dostum anlatırdı ki’’, ‘‘Dedemin dediğine göre’’ gibi). Anlatı henüz standartlaşmamış ve kişiseldir. Temel işlevi, bireyin inancını teyit etmek, topluluk içinde statü kazanmak veya mitolojik inanç sisteminin günlük yaşamdaki geçerliliğini somutlamaktır. Bir kişinin bir *albastı* ile karşılaştığını anlatması bir memorattır. Zamanla, benzer birçok memorat birleşip standartlaşarak bir efsaneye dönüşebilir.

Bu üçlü ayırım, Türk mitolojik sisteminin sadece geçmişte kalmış metinlerden ibaret olmadığını, aksine, bireysel deneyimden (memorat) kolektif tarihe (efsane) ve oradan da kozmik düzene (mit) uzanan canlı ve sürekli yeniden üretilen bir anlam ağı olduğunu gösterir.

5. Şamanlık ve Mitoloji: Ritüel Pratiğin Kozmik Dramaturjisi

Türk mitolojisi ile şamanlık arasındaki ilişki simbiyotik ve diyalektiktir. Mitoloji, şamanlıkla kavramsal çerçeve ve sembolik dil sağlarken; şamanik inanç, mitolojiyi ritüel pratik yoluyla somutlaştıran, canlı tutan ve yeniden yorumlayan bir mekanizma işlevi görür. Şaman (*kam, baksı*), bu ilişkinin baş aktörü olarak, mitolojik anlatıdaki kozmik düzeni, topluluk için operasyonel ve işlevsel hale getirir.

Şaman, Türk kozmolojisinin üçlü yapısı (*Gök, Yer, Yeraltı*) içinde arabulucu bir varlık, bir mediyatördür. Rolü, basit bir ‘‘ruh çağırıcı’’dan veya tedavi sisteminden çok daha karmaşıktır; o, âlemler arasında seyahat edebilen ve bu âlemlerin sakinleriyle (*ruhlar, tanrılar, demonlar*) müzakere yürütebilen bir diplomat, bir kültürel kahraman ve bir ruhların zorluklarını bertaraf edendir, topluma yol gösterendir. Bu bağlamda şaman, trans halinde (*kamlama zamanı*), ruhu göğe yükselerek Ülgen veya diğer göksel varlıklara ulaşır. Bu yolculuk, genellikle Dünya Ağacı’na tırmanma veya göksel bir bineğe (*at, kaz, kartal*) binme metaforuyla anlatılır. Amacı, bereket, sağlık, avda başarı veya meteorolojik denge için yakarıшта bulunmak, göksel veya yer altı âlemin insanlardan ne istediklerini öğrenmektir. Şaman bu durumda görünmeyen varlıklarla insanlar arasındaki kopukluğu gideren bir köprü işlevini yerine getirir (Bayat, 2006b, s. 23).

Onun aşağı âleme yolculuğu daha tehlikeli olan bir yolculuktur. Bu zaman şaman, yeraltı âlemine (*Tamu*) giderek, Erlik Han veya onun yardımcısıyla, hastalanmış bir ruhu geri getirmek veya ölümün nedenini sorgulamak için müzakere yürütür. Bu, mitolojik düzlemdeki kaos ile düzen arasındaki sürekli mücadelenin ritüel bir tekrarıdır.

Şaman, bu rolüyle, mitolojik kozmogoninin yarattığı kutsal ile profan arasındaki ayrımı, ritüel yoluyla geçici olarak ortadan kaldıran bir axis mundi (kozmik eksen) işlevi görür. Şamanist ritüeller, Türk mitolojik anlatılarında tasvir edilen kutsal varlıklar ile insan topluluğu arasındaki

ilişkiyi yöneten sözleşmenin periyodik olarak yenilendiği performatif eylemlerdir. Kurban sunma ritüeli, bu sözleşmenin en somut ifadesidir.

Kurban edilen hayvan (genellikle at veya koyun), insan topluluğunun yerine geçen bir temsilci, bir fidye olarak okunabilir. Hayvanın ruhu, kutsal varlıklara sunularak, onların lütfu karşılığında takas edilir. Kemiklerin kırılmadan gömülmesi veya derinin bir ağaca asılması uygulaması (Bayat, 2007a, s. 238-250), hayvanın ruhunun bütünlüğünü koruyarak “ana rahmine” (toprağa) geri dönüşünü ve böylece yeniden doğuş döngüsünü simgeler. Bu, mitolojik düzende var olan yaşam-ölüm-yeniden doğuş döngüsüne saygının bir ifadesidir.

Bir şaman ayini, mitolojik bir anlatının dramatik bir canlandırmasıdır. Şamanın giysisi, davulu ve dansı, onun mitolojik bir karaktere (kartal, ayı, at) bürünmesini sağlar. Ritüel boyunca yaşananlar, kozmosun yeniden yaratılması, düzenin tazelenmesi olarak yorumlanır. Bu, Mircea Eliade’nin deyişiyle kutsal zamanın yeniden yaşatılmasıdır.

Dolayısıyla, şamanlık olmadan mitoloji soyut bir metinler yığını, mitoloji olmadan şamanik inanç ve pratikler de anlamsız bir teatral gösteri haline gelirdi. İkisi birbirini besleyerek Türk dünya görüşünün canlı ve işlevsel kalmasını sağlamıştır.

Şamanik trans, basit bir bilinç kaybı ve kişisel psikolojik bir deneyim değil, ritüelleştirilmiş, kültürel olarak şekillendirilmiş ve amaç odaklı bir kozmik seyahattir. Bu deneyim, şamanın bilincini gündelik algı düzeyinden ayırarak, mitolojik anlatıda tasvir edilen “gerçeklikler arası” bir düzleme taşımıştır. Bu yolculuk, şamanın toplum adına bilgi, şifa ve denge arayışının nihai ifadesidir.

Şamanik partiklerin en sırlı tarafı değiştirilmiş bilinç durumu (DBD) veya halleridir (Altered States of Consciousness - ASC). Trans h âli, davulun monoton ritmi, dans, ilahiler veya bitkisel yardımcıları kullanılarak kasıtlı olarak yapılandırılmaktadır. Bu durum, şamanı, hem seyahat eden hem de seyahatin gerçekleştiği araç h âline getirir. Türk şamanları transa geçme durumunda daha çok davulun monoton vuruşlarından yarralanırlar. Bu, öznel bir halüsinasyon değil, kültürel olarak paylaşılan bir gerçeklik alanına erişim olarak kabul edilir.

Şamanın bilinen en yaygın işlevi psikopomp ve şifacılık rolüdür. Doğal olarak şamanın ruhsal yolculuğunun iki temel amacı vardır:

1. Psikopomp işlevidir ki ölüm sonrasında kaybolmuş veya yolunu şaşırmış bir ruhu (*süne*) uygun âleme (yeraltı veya göğe) rehberlik etmekle yola salmaktır.
2. Şifacılık işlevidir ki burada şaman her hangi bir hastalığa bir neden olduğuna inanır. Şaman, ruh kaçırma olayını tersine çevirmek için hastanın kaçırılan ruhunu (*süne*) bulup geri getirmek veya ruhsal bir istila durumunda, hastanın bedenine girmiş yabancı bir ruhsal özdeyi çıkarmakla faydalı olmaktadır (Bayat, 2006b).

Şamanın kozmik yolculuğu, mitolojik kozmografinin (gök, yer, yeraltı) haritasını çıkarmayı ve bu haritada navigasyon becerisi kazanmayı gerektirir. Şamanın bu becerisi, onu toplumun kolektif psikolojisinin ve kozmik sağlığının mimarı yapar.

6. Mitolojik Sembolizm: Kozmik Düzenin Görsel ve Sayısal Kodu

Türk mitolojisi, semboller aracılığıyla işleyen zengin bir anlamlandırma sistemidir. Bu semboller, estetik unsurlar olmanın ötesinde, soyut kozmolojik prensiplerin somut temsilleri, kolektif bilinçdışının arketipleri ve kültürel kimliğin şifreleridir. Sembolizm, mitolojik düşüncenin temel dilidir. Türk mitolojik sembolizmi, hem evrensel arketipleri hem de bozkır kültürüne özgü anlam katmanlarını içerir. Bunlar aşağıdakilerdir:

Işık (Yarık, Yaruq), ilahi olanın, aklın, hakikatin ve kozmik düzenin en temel sembolüdür. Gök-Tanrı'nın tezahürü olarak görülür (Ögel, 1998). Şamanın giysisindeki metal aynalar, ışığı yansıtarak kötücül ruhları savma işlevi görür. Işık, kaosun ve karanlığın karşısında konumlanır.

Bozkırın savaşçı-göçebe kültüründe demir, yalnızca bir metal olmanın ötesine geçerek; savaşçı erdemi (*alplik*), fiziksel ve ruhsal dayanıklılık, teknolojik üstünlük ve korunmanın temel sembolü haline gelmiştir. Bu bağlamda, Erlik Han'ın mitolojik tasvirlerde yer alan demirden inşa edilmiş sarayı, onun yalnızca yeraltı dünyasının değil, aynı zamanda yer altı zenginliklerinin ve cevherlerin de mutlak hakimi olduğu yönündeki inancı somutlaştırır. Demircilik ve demirci figürü ise, sıradan bir zanaat ve zanaatkâr olmaktan uzak, ateş ve demir gibi ilkel güçlere hükmeden, bu nedenle de kutsal ve bir o kadar da gizemli sayılan bir meslek ve statü olarak kültürel kodlara yerleşmiştir (Bayat, 2006b, s. 57-72). Nihayetinde demir, dünyevi iktidarın, maddi gücün ve bu gücün kutsal olanla kurduğu diyalektik ve karmaşık ilişkinin güçlü bir metaforu olarak işlev görür.

Ok-Yay sembol çifti, Türk mitolojik ve siyasi düşüncesinde egemenlik, yayılma ve siyasi örgütlenmenin en temel ve güçlü ifadelerinden birini temsil eder. Oğuz Kağan Destanı'nda merkezî bir rol oynayan ve hükümdarın oğullarına yayları dağıtıp okları paylaştırması eylemi, yalnızca bir toprak bölüşümünü değil, aynı zamanda devlet olma (teşkilatlanma) ve millet bilinci oluşumunun mitolojik bir alegorisini sunar (Bayat, 2006a). Bu ikilik içinde ok, hedefe ulaşan kesin irade, erkeklik ideali ve savaşçılık erdemini temsil ederken; yay, bu dağınık irade ve gücü toplayan, disipline eden ve yönlendiren merkezî otoritenin, yani kağanın sembolüdür. Ayrıca, okun ritüelistik bir şekilde göğşe atılması ("göğşe kurban" veya "sunu"), göksel güçlerle iletişim kurma ve onların lütfunu alma amacı taşıyan şamanik kökenli bir ayin pratiğinin parçasıdır (Bayat, 1993, s. 162).

Sembolik sistem, mitolojik anlatıları, dini ritüelleri ve gündelik yaşamın sosyo-politik organizasyonunu düzenleyerek, Türk topluluklarına evreni anlaşılır kılan bütüncül bir kozmografik harita temin eder. Bu harita, bireye kozmos içindeki konumunu gösterirken, aynı zamanda kolektif bir kimliğin inşasına ve sürdürülmesine hizmet eder.

Türk mitolojik düşünce sistematğinde, evrenin anlaşılması ve tasnifi için renkler ve sayılar temel araçlar olarak işlev görür. Bu sembolik öğeler, karmaşık ve muğlak görünen kozmik

yapıyı organize ederek kozmolojik şemalandırma görevini üstlenir. Bu semboller aracılığıyla, kaosu düzenlenmesi ve anlaşılır bir dünya görüşünün oluşturulması hedeflenir.

Renkler, Türk mitolojisinde belirli kavramları ve varlıkları temsil eden güçlü sembollerdir. Nitekim ak (beyaz), kutsallık, saflık, uğur (kut) ve göksel olanla ilişkilidir. Gök-Tanrı kültünün temel rengidir. Soyluluğu ve temizliği ifade eden “ak süyek” (beyaz kemik) terimi bu anlamı pekiştirir. Kara (siyah), yeraltı dünyası, ölüm, cehalet, yas ve tehdit ile ilişkilendirilir. Kötülük timsali Erlik Han’ın ve diğer demonik güçlerin rengidir. Soylu olmayan kesimi ifade etmek için kullanılan “kara bodun” (halk) tamlaması, rengin toplumsal statü ile de ilişkilendirildiğini gösterir.

Kızıl/al (kırmızı), hayat, canlılık (can), enerji, savaş, tehlike ve kurban gibi kavramları temsil eder. Hem hayat veren kanın rengi olması nedeniyle yaşamı, hem de tehlikeye işaret eden bir uyarıcı olarak işlev görür.

Sayısal sembolizm, Türk mitolojik ve kozmolojik düşünce sistematğinde, evrenin temel yapısını ve işleyiş düzenini belirleyen kozmik prensiplerin soyut ifadeleri olarak işlev görür. Bu bağlamda, belirli sayılar, ontolojik bir çerçeve sunarak evrenin ve toplumsal düzenin anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlar.

Üç (3) sayısı, kozmik düzenin ve bütünlüğün temelini oluşturan yapısal bir arketiptir. Bu sayı, üç katmanlı evren modeli (gök, yer, yeraltı), üçlü zaman algısı (geçmiş, şimdi, gelecek) ve çeşitli mitolojik sistemlerde karşılaşılan üçlü tanrısal hiyerarşi (Gök Tengri, yaratıcı demiurlar ve anti-demiurlar, yani karşıt güçler) gibi kavramlarla somutlaşır. Bu üçlü yapı, evrenin temel organizasyon şemasını oluşturur ve kozmosun bölünmez bir bütünlük fikrini temsil eder (Roux, 2002; Ögel, 1998).

Yedi (7) sayısı, kozmik tamlığı, kutsal döngüleri ve mükemmel organizasyonu ifade eder. Göğün ve yerin yedi katlı yapısı, geleneksel astronomideki yedi gezegen (classical planets) ve bunlara bağlı yedi günlük hafta döngüsü gibi kullanımlar, bu sayının evrenin nizamını ve ilahi bir plan dahilindeki tamamlanmışlık halini simgelediğini gösterir. Yedi, bu nedenle, kutsal olanın mükemmel düzenine işaret eden bir tamlık (perfection) göstergesidir (Eliade, 2003).

Dokuz (9) ve kırk (40) sayıları ise, ritüelistik tamamlanma, olgunlaşma, arınma ve nihai dönüşüm süreçleriyle ilişkilendirilir. Dokuz dallı dünya ağacı (Uluğ Kayın), dokuz boylu Oğuz birliği, kırk gün süren inziva ve arınma ritüelleri (Tasavvuftaki *çile* dönemi) ve kırk yiğit (*Kırklar*) motifi gibi örnekler, bu sayıların bir sürecin nihai hedefine ulaştığını, bir kimlik kazanımının veya statü değişiminin (rites of passage) başarıyla tamamlandığını gösteren kültürel kodlar olarak işlev görür. Bu sayılar, nicelikten ziyade, niteliksel bir değişimi ve ritüelistik bir eşiğin aşıldığını ifade eden sembolik bir değer taşır (İnan, 1976; Bayat, 2007).

Sembolik sistem, mitolojik anlatıları, ritüelleri ve gündelik yaşam pratiklerini düzenleyerek Türk topluluklarına evreni anlamlandıran bir kozmik harita sunar. Bu harita, bireyin evrendeki yerini belirlemesine yardımcı olurken, aynı zamanda kolektif kimliğin inşasında da merkezi bir

rol oynar. Bu örnekler, Türk mitolojisindeki tüm kutsal sayıları kapsamak yerine, bu sayıların Türk düşüncesindeki işlevsel ve yapısal konumlarını ortaya koymaktadır.

7. Karşılaştırmalı Mitoloji Perspektifte Türk Mitolojisi. Şamanik Üçlemeler ve Yaratılış Motifleri

Türk mitolojik sisteminin analizi, onu izole bir fenomen olarak değil, daha geniş bir Avrasya kültürel ve mitolojik continuumunun (süreklilik alanının) ayrılmaz bir parçası olarak ele aldığımızda anlam kazanır. Bu karşılaştırmalı perspektif, Türk mitolojisinin özgün karakterini ortaya koyarken, aynı zamanda onun bölgesel ve evrensel bağlantılarını da gözler önüne serer. Karşılaştırmalı mitoloji disiplini, benzer motiflerin farklı kültürlerdeki tezahürlerini inceleyerek, bu benzerliklerin ardında yatan derin yapıdaki ortak insanlık durumlarına, arketiplere ve tarihsel kültür temaslarına dair kilit öneme sahip veriler sunar (Jung, 1969; Eliade, 1996).

Avrasya'nın şamanik kültür çemberi (Altay, Sibirya, Moğol, Fin-Ugor) içerisinde yer alan mitolojik gelenekler, düşüncede ve sembolizmde çarpıcı benzerlikler sergiler. Bu paralellikler, hem tarihsel temasların ve kültürler arası etkileşimlerin hem de benzer sosyo-ekolojik koşulların ve avcı-toplayıcı/tarımsal yaşam tarzlarının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Örneğin, Gök-Yer-Yeraltı şeklindeki dikey üçlü kozmik model, tüm şamanik kültürlerde neredeyse evrensel bir dağılıma sahiptir. Bu model, insanın evreni kavramsallaştırmadaki temel bir bilişsel ve kozmolojik şemayı temsil eder. C. Dawson araştırmalarından yola çıkarak üçlü bir evren yapısı karşılaştırmalı manzarası şöyledir: Türklerdeki *Üze Kök Tengri* (Üstteki Mavi Gök) – *Asra Yağız Yir* (Orta Dünya) – *Aşağı dünya* (Yeraltı), Moğollardaki *Tenger* (Gök) – *Delkhii* (Dünya) – *Yertönts* (Yeraltı) ve İskandinav mitolojisindeki *Asgard* – *Midgard* – *Helheim* arasındaki yapısal paralellikler, insanın evreni düzenleme ve anlamlandırma konusundaki ortak zihinsel eğilimini göstermektedir (Dawson, 2002).

Bir diğer ortak ve temel kategori, kozmik eksen (*axis mundi*) işlevi gören bir ağaç motifidir. Türk mitolojisindeki *Uluğ Kayın*, Moğol geleneklerindeki *Burkhan Khaldun*, İskandinav mitolojisindeki *Yggdrasil* ve Sibirya halklarının şamanik ayınlarındaki direk veya ağaç tasvirleri, bu evrensel arketipin farklı kültürlerdeki tezahürleridir. Bu ağaç, sadece farklı âlemleri birleştiren bir merdiven veya köprü değil, aynı zamanda yaşam, ölüm ve yeniden doğuş döngüsünün, kozmik dengenin ve verimliliğin de merkezi bir sembolüdür.

Ayrıca, evrenin başlangıçtaki ilksel bir okyanustan (*kozmetik deniz*), bir Tanrı veya kültürel kahramanın (veya onun gönderdiği bir hayvan) suyun dibinden çıkardığı bir parça toprak/çamurla yaratılması motifi, Türk mitlerinde olduğu kadar, birçok Sibirya ve hatta Kuzey Amerika yerli halkının yaratılış mitlerinde de merkezi bir yer tutar. Bu mit, yaşamın ve düzenin, kaosun sularından nasıl çıktığının evrensel bir mitolojik anlatımıdır ve insanlığın ortak bir imgesel hazinesine işaret eder.

Türk mitolojisindeki temel çatışma, Joseph Campbell'ın "kahramanın tek miti" (*monomyth*) (Campbell, 2008) ve Mircea Eliade'nin Kaos-Kozmos diyalektiği (Eliade, 1996) ile doğrudan örtüşür. Türk mitolojisinde kaos-kozmos bağlamında mücadele, Kayra Kan/Ülgen (Kozmos) ile

Erlik (Kaos) arasındaki ilişkide somutlaşır. Bu ikili yapı, İran mitolojisindeki Ahura Mazda - Angra Mainyu (Zerdüştlük), Mezopotamya'daki Marduk - Tiamat ve hatta Hint mitolojisindeki Deva - Asura çatışması ile yapısal benzerlikler taşır. Bu, düzen fikrinin, ancak onu tehdit eden bir kaos gücünün varlığıyla anlam kazanabileceği evrensel bir metafizik anlayışa işaret eder.

Kahramanın yolculuğu, Campbell'ın tanımladığı çağrı (*Call to Adventure*) - eşikten geçiş (*Crossing the First Threshold*) - sınavlar (*The Road of Trials*) - vazgeçiş (*Belly of the Whale*) - dönüş (*Crossing the Return Threshold*) şeklindeki yolculuk (Campbell, 2008), Türk alpinin ve şamanının maceralarında açıkça görülür. Alpin, Erlik'in diyarına veya demir dağın ardına yaptığı sefer, bilinmeyenle (kaos) yüzleşme, onu alt etme ve toplumu için düzeni (bereket, güvenlik) sağlama yolculuğudur. Şamanın trans halindeki seyahati ise bu yolculuğun ruhsal ve terapötik bir versiyonudur. Bu, bireyin olgunlaşma ve bütünleşme sürecinin evrensel bir arketipidir.

Türk mitolojisi, tarihsel süreçte komşu kültürlerle yoğun bir etkileşim içinde olmuş, bu etkileşim mitolojik katmanlaşmaya yol açmıştır. Özellikle Hint-İran etkileşimi açık şekilde görünür. İslamiyet öncesi dönemdeki temaslar, eskatolojik (sonla ilgili) anlatılar ve dualist düşünce yapıları üzerinden izlenebilir. Erlik Han figürünün karmaşık yapısının, İran'daki *Angra Manyu* (Ehrimen) kavramıyla paralellik gösterdiği muhtemeldir. Benzer şekilde, kurtarıcı figürü motifi, her iki gelenekte de mevcuttur.

Moğol ve Sibiry ortaklığı etkileşimi daha çok şamanik pratikler, totemik inançlar ve doğa ruhları (iyeler) konusundaki derin benzerliklerle kendini gösterir. Şaman giysileri, davul motifleri ve ruhsal yolculuk haritaları arasındaki paralellikler, ortak bir şamanik alt-yapıyı paylaştıklarını düşündürür.

Senkretizm, Türk mitolojisinin en belirgin özelliklerinden biri, farklı kültürlerden aldığı motifleri kendi bozkır kültürünün temel değerleri ve dünya görüşü içinde eriterek yeniden yorumlamasıdır. Örneğin, İslam sonrasında eski Türk mitolojik figürleri (örneğin, Albastı), İslami demonolojik figürler (cin, şeytan) ile senkretize bir yapıya bürünmüş, işlevleri korunurken anlatı havuzu zenginleşmiştir.

Özetle, Türk mitolojisi sadece bir taklit, etkileşim olmayıp tamamen de olmasa özgün bir sistemdir. O, Avrasya'nın kadim mitolojik sisteminden beslenen, ancak bu sistemi kendi benzersiz tarihsel deneyimi, sosyal organizasyonu ve bozkır ekolojisi ile harmanlayarak yepyeni ve dinamik bir sentez yaratan canlı bir gelenektir. Bu karşılaştırmalı perspektif, onun hem insanlığın ortak mitolojik mirasına yaptığı katkıyı hem de kendine has kimliğini ortaya koyar.

8. Türk Mitolojisi Araştırmalarında Yöntem ve Sorunlar: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım ve Analitik Çerçeve

Türk mitolojisi araştırmaları, temelinden itibaren belirgin epistemolojik ve metodolojik güçlüklerle karakterize olmaktadır. Bu zorluklar, alanın doğasında varolan üç temel unsurdan kaynaklanmaktadır: A) kaynakların fragmenter (parçalı) ve problematik yapısı, B) sözlü

gelenegin dinamik ve değişken karakteri, C) mitolojik malzemenin özü gereği çok disiplinli niteliği. Bu çalışmanın temel hedefi, söz konusu metodolojik zorlukları sistematize ederek, bunların üstesinden gelebilmek için çağdaş ve kapsamlı bir analitik çerçeve önermektir.

Türk mitolojisinin yazılı kaynakları büyük ölçüde geç derleme ürünleridir ve bu durum, tarihsel derinlik analizi yapmayı güçleştiren bir sorun oluşturmaktadır. Wilhelm Radloff, Vasiliy Verbitskiy, Nikolay F. Katanov, Willy Bang, Annemarie von Gabain, Jean-Paul Roux, Andrey V. Anohin gibi araştırmacılar, sözlü anlatıları 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında saha çalışmaları yoluyla tespit etmiş ve yazıya geçirmiştir. Bu birincil derlemeler, daha sonra Bahaeddin Ögel, Abdülkadir İnan, Mehmed Fuad Köprülü ve günümüzde Fuzuli Bayat gibi kuramsal çalışmalara öncülük eden isimler tarafından analiz edilerek yorumlanmıştır. Dolayısıyla, mevcut kaynaklar, mitlerin orijinal formlarından ziyade, belirli bir tarihsel ve kültürel bağlamda kayda geçirilmiş ve kaçınılmaz olarak derleyicilerinin perspektiflerinden filtrelenmiş versiyonlarını temsil etmektedir.

Kaydetmek gerekir ki bu durum, birkaç önemli sorunu beraberinde getirir:

1. Kronolojik belirsizlik sonucunda bir mitin hangi tarihsel katmana ait olduğunu tespit etmek güçtür. Anlatılar, binlerce yıllık sözlü aktarım sürecinde çeşitli kültürel, dini ve sosyal katmanları (şamanist, Budist, İslami, modern) iç içe geçirerek taşımış olabilir.
2. Derleyici etkisi, erken dönem derleyiciler (özellikle Batılı misyonerler, diplomatlar, gezginler), kendi kültürel ve akademik önyargılarıyla, anlatıları kendi anlama kalıplarına göre kurgulayarak, kısmen tahrif etmiş veya bağlamından koparmış olabilirler. Bu durum 19. ve 20 yüzyıl Rus ve Sovyet derleyicileri ve bilim adamları için de geçerlidir.
3. Varyant sorunu aynı mitin farklı coğrafyalarda ve lehçelerdeki sayısız varyantı, “otantik” veya “orijinal” bir versiyonun varlığını sorguladır. Bu, metin tenkidi ve karşılaştırmalı analizi zorunlu kılar.

Nitekim kaynaklarımız mitolojinin kendisinden ziyade, onun belirli bir zaman diliminde ve belirli bir derleyici tarafından kayda geçirilmiş son hâlidir. Sorunların aşılması, tek bir disiplinin metodolojisiyle mümkün değildir. Kapsamlı bir anlama ulaşmak için entegre ve çok katmanlı bir yöntemler bütünü şarttır.

İlk olarak filolojik ve tarihsel dilbilimsel analizle metinlerin dilbilgisel yapısı, söz varlığı ve etimolojik kökenleri titizlikle incelenmelidir. Örneğin, bir metinde geçen “Tengri” ve “Allah” kelimelerinin kullanım bağlamları, İslami dönem öncesi ve sonrası inanç katmanlarını ayırt etmemize yardımcı olabilir. Eski Türkçe, Moğolca, Tunguzca dilleri arasındaki ortak mitolojik terminoloji, Altayistik bağlamdaki tarihsel temasları aydınlatılabilir.

İkincisi, folkloristik alan çalışması ve metin tenkidi metodu ile derinlemesine araştırmaya ihtiyaç vardır. Sözlü gelenek canlıdır ve alan çalışması modern mitolojik araştırmanın olmazsa olmazıdır. Anlatıların aktarıcıları, performans bağlamı, dinleyici kitlesi ve işlevi kaydedilmelidir. Bu, mitleri donmuş metinler olarak değil, yaşayan, değişen ve işlev gören kültürel pratikler olarak anlamamızı sağlar. Ayrıca, mevcut yazılı kaynakların eleştirel bir

edisyonunu yapmak, varyantları karşılaştırmak ve derleyici etkisini hesaba katmak için metin tenkidi yöntemleri kullanılmalıdır.

Mitolojik çaişmaları bağlamdan koparmadan modern yöntemlerle araştırmak oldukça önemlidir.

1. Yapısalci Mit Çözümlemesi: Lévi-Strauss ve Propp'un metodolojileri, mitlerin yapısal öğelerini ve arketipik motiflerini sistematik olarak ortaya koyar (Propp, 1968; Lévi-Strauss, 1963).
2. Bu yaklaşım, hem tarihsel hem de çağdaş mitolojik anlatıları değerlendirmede, farklı disiplinlerin metodolojilerini entegre etme olanağı sağlar.

Türk mitolojik anlatılarının mevcut sorunlarının çözömlenmesinde, çağdaş mitoloji teorilerinin sunduğu çeşitli metodolojik yaklaşımlardan yararlanmak mümkündür. Bu yaklaşımlardan her biri, mitlere farklı bir perspektiften bakarak, onların anlam katmanlarını ortaya çıkarmayı amaçlar.

Yapısalci yöntem (Lévi-Strauss), mitleri, olay örgüsünden ziyade, altında yatan ikili karşıtlıkların (örneğin, ham/pişmiş, doğa/kültür, hayvan/insan) bir ifadesi olarak analiz eder (Lévi-Strauss, 1963). Bu yöntemle göre mitler, toplumların temel çelişkilerini ve kavramsal ikilikleri uzlaştırma çabasının ürünleridir. Örneğin, Türk mitolojisindeki Erlik-Ülgen karşıtlığı, kaos-kozmos, yeraltı-gökyüzü, ölüm-yaşam gibi daha derin yapısal ve evrensel zıtlıkları temsil edebilir. Bu yöntem, mitlerin kültürel özgünlüklerinin altında yatan evrensel insan zihninin yapısal işleyişinin ürünleri olduğunu vurgular.

Morfolojik yöntem (Vladimir Propp), kahramanlık mitlerini ve destanlarını, sabit bir dizi işlevin sıralı dizilimine göre analiz eder. Propp'un modeline göre, anlatılar belirli bir mantıksal sırayı izleyen ve sayıca sınırlı olan işlevlerden (örneğin, kahramanın ortaya çıkışı, bir yasağın ihlali, yardımcıların devreye girmesi, sınav, zafer ve nihai dönüş) oluşur (Propp, 1969). Bu yöntem, Türk destanlarının (Oğuz Kağan, Ural Batır, Manas, vs.) yapısal anatomisini çıkarmakta ve bu anlatıların dünya çapındaki diğer kahramanlık mitleriyle paylaştığı evrensel anlatı kalıplarıyla olan bağlantısını göstermekte etkilidir.

Semiyotik (göstergebilim) yöntemi ise mitleri, birer anlamlandırma sistemi olarak ele alır. Bu yaklaşımla, mitolojik metinlerin, imgelerin ve sembollerin (kurt, ağaç, ok-yay, vs.) işaretel (semiyotik) özelliği öne çıkmaktadır. Sembollerin kültürel bağlamdaki gösteren (signifier) ve gösterilen (signified) ilişkisi çözömlenerek, mitlerin bir toplumun dünya görüşünü, değerlerini ve kimlik kodlarını nasıl taşıdığı ve aktardığı ortaya konulur. Örneğin, "Bozkurt" imgesi yalnızca bir hayvanı değil, aynı zamanda bir rehberlik, bağımsızlık ve milli diriliş ideolojisini temsil eden karmaşık bir gösterge olarak okunabilir. Bu yöntem, mitolojik anlamın kültürel bağlamda nasıl inşa edildiğini anlamak için önemli bir araç sunar (Eco, 1976; Barthes, 1972).

Arkeoloji ve sanat tarihi, kurgan buluntuları, balballar, kaya resimleri (petroglifler) ve halı-kilim motifleri, yazılı olmayan görsel mitolojik kaynaklardır. Bir kurgandaki at kurbanı, mitolojik bir

anlatının arkeolojik kanıtı olabilir. Hayvan üslubu (animal style), zoomorfik sembolizmin kökenlerine dair paha biçilmez veriler sunar.

Vacip teorik yanaşmadan biri de karşılaştırmalı dinler tarihi ve sosyoloji, Türk mitolojik motifleri, komşu kültürlerdeki (Moğol, İran, Slav, Fin-Ugor) benzer anlatılarla karşılaştırılarak, kültürlerarası geçiş mi yoksa bağımsız köken mi olduğu sorgulanabilir. Ayrıca, mitlerin toplumsal cinsiyet rolleri, siyasi meşruiyet ve sınıf yapıları üzerindeki işlevsel rolü sosyolojik bir perspektifle incelenmelidir.

Özetle, Türk mitolojisini anlamak, filolog, halkbilimci, tarihçi, arkeolog, dinler tarihçisi ve sosyologun aynı masada çalışmasını gerektiren kolektif bir entelektüel çabadır. Ancak bu şekilde, sözlü geleneğin sisli perdesini aralayabilir ve bu kadim düşünce sisteminin derin yapılarına nüfuz edebiliriz. Bu entegre metodoloji, mitolojinin sadece geçmişin bir kalıntısı değil, Türk kültürel kimliğinin sürekli yeniden üretilen dinamik bir bileşeni olduğunu da ortaya koyacaktır.

Sonuç

Bu makale, Türk mitolojik sistemini yapısal-semiyotik (göstergebilimsel) bir yaklaşımla ele alarak kutsal varlıklar, kozmik düzen, kahramanlık paradigması, mekân ve zaman tasavvuru ile insan-doğa ilişkisi ekseninde oluşan çok katmanlı anlam ağlarını çözümlemeyi amaçlamıştır. İncelenen mitolojik anlatılar, figürler ve ritüel pratikler; Türk mitolojisinin parçalı inanç unsurlarından oluşan bir yapı olmadığını, aksine tutarlı ve hiyerarşik bir kozmolojik mantık üzerine kurulu bütüncül bir düşünce sistemi sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sistem, evrenin işleyişini ve kutsalın tezahür biçimlerini sembolik kodlar aracılığıyla anlamlandırmaktadır.

Araştırma kapsamında ele alınan Ülgen, Kayra Kan (Kayrakan), Kудay ve Erlik Han figürleri, Türk mitolojik düşüncesinde kozmik düzenin merkezî aktörleri olarak değerlendirilmiştir. Gök-Tanrı inancı, yalnızca yaratıcı bir kudreti değil; kozmik adalet, düzen ve süreklilik fikrini de temsil etmektedir. Erlik Han figürü ise mutlak kötülüğün temsilcisi olmaktan ziyade, kozmik dengenin sürdürülmesinde işlevsel bir role sahip, ikili (ambivalan) bir doğa sergilemektedir. Bu durum, Türk mitolojisinde iyi-kötü karşıtlığının katı bir düalizm yerine tamamlayıcı ve diyalektik bir yapı üzerinden kurulduğunu göstermektedir.

İyeler etrafında şekillenen animistik kozmoloji, mekânın kutsallığını ve doğanın canlı bir varlık olarak algılanışını görünür kılmaktadır. Dağ, ağaç, su ve ateş gibi doğal unsurların koruyucu ruhlarla ilişkilendirilmesi, insan-doğa ilişkisini karşılıklı sorumluluk ve etik denge temelinde yapılandırmaktadır. Bu mitolojik tasavvur, arkaik bir dünya görüşü olmakla birlikte, çağdaş çevre etiği ve ekolojik düşünceyle önemli paralellikler taşımaktadır.

Türk mitolojik düşüncesinde kutsal mekânlar, kozmik düzenin yeryüzünde görünür kılındığı hiyerofanik merkezlerdir. *Axis mundi* kavramı etrafında şekillenen bu mekânsal düzen, mitik anlatılar aracılığıyla insanın evrenle kurduğu ontolojik ilişkiyi somutlaştırmaktadır. Mitler

kutsal zamanın döngüsel yapısını temsil ederken, destanlar bu kutsallığın tarihsel ve kahramanlık ekseninde dünyevileşmiş biçimlerini sunar. Böylece kutsal zaman ile tarihsel zaman arasında diyalektik bir süreklilik kurulur.

Mit, efsane ve memoratlar; kolektif hafızanın farklı katmanlarını temsil eden anlatı türleri olarak işlev görmektedir. Toplumsal “öteki”nin mitolojik anlatılardaki metaforik temsilleri ise mitlerin yalnızca kozmik düzeni değil, toplumsal normları ve sınırları da sembolik düzlemde yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Kozmogoni ve yaratılış mitleri, evrenin kaostan kozmosa geçişini toplumsal düzenin ve kolektif kimliğin kurucu temeline yerleştirmektedir.

Türk mitolojisinde sembolik yapı, kozmik düzenin görsel ve sayısal kodlar üzerinden ifade edilmesine dayanır. Üç, dokuz ve kırk gibi sayılar evrenin katmanlı yapısını simgelerken; hayvan figürleri, renkler ve yönler kozmolojik hiyerarşinin sembolik dilini oluşturmaktadır. Melez (theriantropik) varlıklar ile Alp ve Şaman figürleri arasındaki geçişkenlik, mitik kahramanın kutsal ve kozmik işlevler üstlenen liminal bir özne olduğunu göstermektedir.

Karşılaştırmalı mitoloji perspektifinden bakıldığında Türk mitolojisi, Avrasya bozkır kültürleriyle ortak kozmogonik temalara sahip olmakla birlikte, özgün yaratılış anlatıları ve şamanik üçlemeler aracılığıyla ayırt edici bir yapı sunmaktadır. Bu durum, Türk mitolojisinin yalnızca yerel değil, küresel mitoloji literatürü içinde karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilecek kuramsal bir zenginlik sunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, yapısal-semiyotik yaklaşımın Türk mitolojisinin kozmolojik, ontolojik ve toplumsal boyutlarını çözümlemede işlevsel bir yöntem sunduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın yazılı kaynaklarla sınırlı olması temel bir kısıt olmakla birlikte, gelecek çalışmaların etnografik saha araştırmaları ve disiplinlerarası yöntemlerle desteklenmesi, Türk mitolojisinin dinamik yapısının daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda makale, Türk mitolojisinin kutsallık, kozmik düzen ve insan-varlık ilişkisi açısından tutarlı bir düşünsel evren sunduğunu göstererek alandaki mitoloji çalışmalarına kuramsal bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Kaynakça

- Barthes, R. (1957). *Mythologies*. Éditions du Seuil.
- Başgöz, İ. (1967). Dream motif in Turkish folk stories and shamanistic initiation. *Asian Folklore Studies*, 26(1), 1–18.
- Bayat, F. (1993). *Oğuz Epik Enenesi ve 'Oğuz Kağan' Dastanı*. Bakı: Sabah.
- Bayat, F. (2006a). *Oğuz destan dünyası: Oğuznamelerin tarihi, mitolojik kökenleri ve teşekkülü*. Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2006b). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2007a). *Türk mitolojik sistemi: Ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi* (Cilt 1). Ötüken Neşriyat.

- Bayat, F. (2007b). *Türk mitolojik sistemi: Kutsal Dişi – Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler – İyeler ve Demonoloji* (Cilt 2). Ötüken Neşriyat.
- Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk folkloru*. Gerçek Yayınevi.
- Campbell, J. (2008). *The hero with a thousand faces* (3rd ed.). Princeton University Press.
- Çelikleş, A. (2024, 29 Ocak). *About the Turkish mythology*. Medium. <https://medium.com/becoming-for-better/about-the-turkish-mythology-b49a1a1be48d>
- Dawson, C. (2002). The Mongol and Turkic mythological traditions: A comparative study. *Journal of Inner Asian Studies*, 14(2), 33-57. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004153311.i-214.5>
- Eco, U. (1976). *A theory of semiotics*. Indiana University Press.
- Eliade, M. (1996). *Shamanism: Archaic techniques of ecstasy*. Princeton University Press.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi* (A. Berktaş, Çev.; Cilt 3). Kabaıcı Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1978)
- Harva, U. (1938). *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker*. Suomalainen Tiedakatemia.
- İlikaev, A. S., & Şaripov, R. G. (2023). Paralleli v solyarnih mifakh tyurkov, mongolskih narodov i vostochnih finno-ugrov [Parallels in the solar myths of Turks, Mongolian peoples and Eastern Finno-Ugric peoples]. *İstoričeskiy Jurnal. Naučnie İssledovaniya*, 6, 112–134.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. Milli Eğitim Basımevi.
- Işık, S. (2019). Hayat ağacı ve kutsal ağaçlar: Türk ve Çin mitolojisi üzerine bir karşılaştırma [Tree of life and sacred trees: A comparison on Turkish and Chinese mythology]. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5(11), 546-566.
- Jung, C. G. (1969). *The archetypes and the collective unconscious* (R. F. C. Hull, Trans.; 2nd ed.). Princeton University Press.
- Katanov, N. F. (1903). *Opit issledovaniya Uryanhayskogo yazıka s ukazaniem glavneyşih rodstvennih otnoşeniy yego k drugim yazıkam tyurkskogo kornya* (T. 1). İmperatorskogo Kazanskogo Universiteta.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçük, A. (2025). *The ancient Turkic concept of the three realms - underworld, middle earth, and the sky*. Otağı Türk. <https://www.otagiturk.com/en/post/the-ancient-turkic-concept-of-the-three-realms-underworld-middle-earth-and-the-sky>
- Lévi-Strauss, C. (1963). *Structural anthropology* (C. Jacobson & B. G. Schoepf, Trans.). Basic Books.
- Ögel, B. (1998). *Türk mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)* (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Potapov, L. P. (1991). *Alatayskiy şamanizm*. Nauka.
- Propp, V. Ya. (1969). *Morfologiya skazki* (2. bs.). Nauka.
- Radloff, W. (2018). *Aus Sibirien: Lose Blätter aus dem Tagebuche eines reisenden Linguisten* (2. Bd.). Hansebooks. (Orijinal basım tarihi 1893)

- Roux, J.-P. (2002). *Türklerin ve Moğolların eski dini* (A. Kazancıgil, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Turan, S. (2019). Alp karakteri ve mitolojik kökenleri. *Folklor Araştırmaları Dergisi*, 28(1), 45-62.
- [Yazar Belirsiz]. (2019). Water cult in Hittites and Eflatunpınar Hittite water monument. *Arkeonews*. <https://arkeonews.net/water-cultu-in-hittites-and-eflatunpinar-hittite-water-monument/>

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Benzerlik Oranı

Makalede %1 benzerlik oranı bulunmaktadır.

Extended Abstract

This article examines Turkish mythology through a structural-semiotic framework, demonstrating that it is not merely a folkloric collection of narratives, but a profound reflection of the Turkish cognitive system, belief structures, and cosmological understanding. Turkish mythology, as this study argues, functions as an intricate intellectual system in which cosmology, ritual practice, heroism, sacred space, and social ethics are interwoven into a cohesive symbolic universe. It is a lens through which the Turkish worldview, collective memory, and moral imagination are articulated and transmitted across generations. By situating myths within both structural and semiotic paradigms, the article reveals the underlying coherence and sophisticated organization of this rich mythological corpus.

The primary methodological approach is structural and semiotic analysis, which allows for the examination of mythological narratives beyond their superficial plot structures and chronological sequences. This approach uncovers the deep structures, recurrent binary oppositions (good–evil, order–chaos, sacred–profane, sky–earth–underworld), symbolic codes, and narrative patterns that constitute the internal logic of Turkish mythology. Through this lens, myths are seen not merely as entertaining stories but as deliberate and meaningful constructs that articulate a worldview, regulate social norms, and encode cosmological knowledge. Structural analysis clarifies the systematic nature of these narratives, highlighting the ways in which mythological texts function as a cohesive and internally consistent body of thought.

The cosmological framework of Turkish mythology is analyzed through key components, including the sky deity Gök Tengri and demiurgic figures such as Ülgen (or Kayra Kan) and Yer-Su, the underworld deity Erlik Han, Alp-type heroes, shamans, sacred spaces, animal symbolism, hybrid (therianthropic) beings, and the sacred number system. The sky-god belief embodies not only the creative principle but also cosmic justice, continuity, and balance, serving as a regulatory and moralizing principle within the universe. Erlik Han, instead of representing absolute evil, is interpreted as an ambivalent figure whose destructive actions function to maintain cosmic equilibrium. This interpretation underscores the dialectical rather than dualistic conception of good and evil in Turkish mythology, emphasizing complementarity and interdependence.

Peripheral agents of Erlik Han, including demonological figures such as Albastı, Karabasan, Obur, and Hortlak, are examined as anthropomorphic and zoomorphic embodiments of fear and existential uncertainty, which threaten both the cosmic and social order. These entities concretize abstract dangers and provide a symbolic framework through which moral, social, and cosmological anxieties are negotiated. In structural terms, they act as functional extensions of the underworld deity, illustrating the interplay between central authority and peripheral forces within mythological narratives.

The shamanic worldview, a central variant of Turkish mythology, is organized around a tripartite cosmology—Sky/Upper World, Earth/Middle World, and Underworld/Lower World—which simultaneously represents the spatial configuration of the cosmos and the vertical axis (axis mundi) of shamanic spiritual journeys. Sacred sites such as mountains, trees, rivers, caves, and fire centers play pivotal roles as hierophanic loci, mediating between the sacred and profane realms. Shamanic rituals are conceptualized as performative reenactments of mythological narratives, in which the shaman functions both as a mediator and as a central dramaturgical figure, enacting the principles of cosmic order and reinforcing communal cohesion. The shaman, in this context, embodies a liminal position, simultaneously participating in the human, divine, and natural worlds.

Within this cosmological and ritual framework, *iyeler* (guardian spirits) represent the immanent spiritual texture of the universe. Through practices such as offerings, libations, and ritual scatters, humans engage in reciprocal relationships with these beings, maintaining cosmic-ecological balance and reinforcing ethical responsibilities toward the natural and supernatural world. The presence of these spirits transforms physical landscapes into sacred centers, making them enduring repositories of collective memory and cultural identity. The article emphasizes that these dynamics reveal a sophisticated understanding of human-nature interdependence and resonate with contemporary ecological and environmental ethics.

The study further explores the stratification of collective memory in Turkish mythological narratives through myth, epic, legend, and memorates. Myths articulate the cyclical nature of sacred time and foundational creation narratives, whereas epics historicize these sacred

principles, portraying heroic figures who reactivate mythic templates within the temporal plane of human experience. The fluidity between Alp heroes and shamans highlights the hybrid nature of the mythic hero as both physical warrior and ritual-cosmic agent. Such figures negotiate the boundaries of sacred and profane, human and divine, embodying the multilayered ontology of Turkish mythology.

A central concern of the article is the explanation of origins—human, animal, and vegetal—as expressions of a divine cosmic plan and as outcomes of primordial dualistic struggle. These narratives provide a mythopoetic framework that informs social ethics, collective identity, and notions of sacredness in Turkish communities. The symbolic system of Turkish mythology employs visual, numerical, and color-based codes to represent cosmic hierarchies and relational ontologies.

From a comparative perspective, Turkish mythology shares universal mythological motifs with neighboring Eurasian cultures—including Mongol, Altay, Finno-Ugric, and Islamic-period traditions—while simultaneously preserving distinct cosmological principles, symbolic codes, and shamanic structures. Historical interactions, particularly with Indo-Iranian cultures, have contributed to layered mythological motifs, observable in eschatological narratives, dualistic thinking, and syncretic deity representations. These comparative insights highlight the dual nature of Turkish mythology as both a local cultural expression and a participant in a broader Eurasian mythological continuum.

The article also addresses critical methodological challenges in the study of Turkish mythology, including the limited availability of written sources, reliance on Orkhon-Yenisey inscriptions, Chinese and Byzantine records, Persian and Islamic-period texts, and ethnographic accounts from the nineteenth and twentieth centuries. The study underscores the necessity of an interdisciplinary approach, integrating philology, history, ethnology, religious studies, archaeology, and semiotics to generate a comprehensive and nuanced understanding of these complex narratives.

Ultimately, this article demonstrates that Turkish mythology constitutes a coherent and advanced intellectual system capable of interpreting relationships between the sacred, nature, society, and humanity. By employing a structural-semiotic approach, the study provides a robust analytical framework to explore its multilayered universe, illustrating that Turkish mythology is not merely a historical or folkloric artifact but a living source of knowledge and insight. It offers valuable perspectives on identity, ecological ethics, and existential concerns, confirming its relevance as both a cultural heritage and a conceptual lens for contemporary thought.